ИНСТИТУТИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ДЕМОГРАФИЯИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН

УДК: 378 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

МУХАКОВ МАНУЧЕҲР АМИРХОНОВИЧ

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛМИЛАЛИШАВИИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АВТОРЕФЕРАТ
барои дарёфти унвони илмии
номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
ихтисоси 08.00.13 – иқтисодиёти ҷаҳонӣ

Душанбе – 2023

Диссертатсия дар шуъбаи таҳқиқоти муқоисавии иқтисодии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон иҷро шудааст

Роҳбари илмӣ:

Қодирзода Диловар Баҳридин - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Саидова Мунавар Ҳамидовна - доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон;

Хамидова Сарвиноз Хамрабоевна - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи кори бонкии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров”.

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Ҳимояи диссертатсия дар маҷлиси Шӯрои диссертатсионии **6Д. КОА-004** дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон санаи «30» сентябри соли 2023, соати 11:00 баргузор мегардад. Суроға: 734025, ш. Душанбе, к. Буни Ҳисорак, Шаҳраки донишҷӯён, бинои таълимии 8, e-mail: shamsov1976@mail.ru**,** телефони котиби илмӣ: (+992) 918788938.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмии донишгоҳ ва сомонаи расмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (www.tnu.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «_____» _____________ соли 2023 тавзеъ шудааст.

Котиби илмии Шурои диссертатсионӣ
д.и.и., дотсент **Шамсов И.С**

МУҚАДДИМА

Муҳиммияти мавзуи диссертатсия. Рушди устувори бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳкиму пешбурди иқтисоди кишвар, ки ба озодкунии тиҷорати хориҷӣ ва ҳамгирой ба иқтисодиёти ҷаҳон равона карда шуда, байналмилаликунонии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар алоқаманд аст. Таҳкими ҳамгироии бозори хизматрасонии таҳсилотии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти модели ташаккулёбандаи рушди он дар бозори ҷаҳонии хизматрасонии таҳсилотӣ яке аз омилҳои мубрами пешрафти рӯзафзуни равандҳои ҳамгироии иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии кишвар буда, ба баландравии дараҷаи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва мақоми муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар дар хориҷи кишвар ва болоравии нуфузу эътибори он мусоидат хоҳад намуд. Ҳамзамон, дар бозори муосири ҷаҳонӣ раванди ташаккул ва рушди гурӯҳҳои таҳсилотии минтақавӣ ба назар мерасад, ки зарурати ба онҳо пайвастани муассисаҳои таҳсилоти олии моро бо назардошти ҳифзи манфиатҳои субъектҳои бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва истеъмолкунандагони он баррасӣ мегардад. Моделҳои муосири рушди бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба низоми мубодилаи дониш тариқи таҳарруки омӯзишии донишҷӯён ва устодон асос мегирад, ки масъалаи рушди содирот ва воридоти хизматрасониҳои таҳсилотиро дар кишвар ба миён мегузорад. Аз ин рӯ, баланд бардоштани иқтидори муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ба мукаммалгардонии ҳайати кадрии онҳо, болоравии самаранокии низоми идоракунии сифати на танҳо хизматрасониҳои таҳсилотии пешниҳодшаванда, балки хизматрасониҳои вобастаи таҳсилот, рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ бо муассисаҳои таҳсилоти олии пешсафи ҷаҳон ва ғайра асос мегирад. Тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд: “Дар даврони соҳибистиқлолӣ мо бунёди маорифи миллӣ ва ворид гардидан ба фазои таҳсилоти байналмилалиро ҳадафи муҳимтарин ва самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ва Ҳукумати мамлакат қарор додем. Зеро мо чунин мешуморем, ки бунёди миллат аз маориф оғоз меёбад ва ғамхорӣ нисбат ба маориф – сармоягузорӣ барои рушди нерӯи инсонӣ ва ояндаи ободи давлат ва Ватан мебошад”[1]. Ҳамин тавр байналмилалишавии фаъолияти макотиби олии Ҷмуҳурии Тоҷикистон раванди объективӣ ва мунтазам рушдкунанда мебошад, ки дар баробари муаррифии арзишҳои иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар сарчашмаи муҳими воридоти асъори хориҷӣ, технологияи нав ба кишвар буда, омили муҳими рушди иқтисодӣ арзёбӣ мегардад.

Аз ин лиҳоз, мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дар назардошти тамоюлҳои бавуқуъоянда ҷузъи муҳими сиёсати омодакунии кадрҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, таъминсозии рақобатпазирии муассисаҳои олии кишвар мебошад. Ҳамаи ин муҳиму мубрам будании мавзуи илмӣ-таҳқиқотиро муайян менамояд.

---

[1] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 21.12.2021. – Душанбе: 2021.

Дараҷаи омӯзиши мавзуи таҳқиқот. Таҳқиқи байналмилалишавии бозори хизмат дар умум ва хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар алоҳидагӣ ҳамеша дар маркази диққати олимони иқтисоддони ватанӣ ва хориҷӣ буд. Назарияҳои асосии байналмилалишавиии бозори хизматрасонӣ ва рушди гурӯҳҳои ҳамгироӣ дар ин самт дар корҳои намояндагони назарияи иқтисодии классикӣ, кейнсианӣ ва институтсионалӣ нисбатан пурра инъикос ёфтааст.

Дар рушди масъалаҳои назарияи байналмилалишавии бозори хизматрасониҳо донишмандони зерини хориҷӣ: Грегор А.Д., Лехтинен У., Серисто Х., Седерквист М., Вагнер М., Вахштайн Б.С., Верденхоф О.Р., Галичин В.А., Ганчеренок И., Джаим Е.А. ва ғ. саҳм гузоштанд.

Масъалаҳои байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ аз тарафи чунин олимони рус: Акулшина А.В., Алексанков А.М., Арсенев Д.Г., Диброва М.И., Димитрова С.И., Дмитриев Н.М., Елкина А.С., Железов Б.В., Зверев Н.И., Зорников Н., Климанович О., Климов И.С., Косевич А.В., Кузнетсова С. В., Кузмич Н.И., Ларионова М.В., Мешкова Т.А., Миронов В.В., Недзелская А.Б., Неровня Т.Н., Овезова У.А., Петрова М.М., Рожков Н.Н., Рижкова Л.А., Стрижов А.М., Сутурин С.Ф, Филиппова В.М., Филиппова М.Ю., Чинаева Т.И., Чистохвалова В.Н., Шишков Ю.В., Шукин Д.В. ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Дар таҳқиқи ҷанбаҳои амалнамоӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои таҳсилотии ҷаҳонӣ ва мушкилоти равандҳои байналмилалишавии фаъолияти макотиби олии Тоҷикистон саҳми олимони зерини ватанӣ: Абдураҳмонов У.М., Алифбеков З., Асроров И.А., Афғонов М.М., Базарова С.Ш., Бобоев Х.Ш., Ғаниев Т.Б., Ҷумъаев Б.М., Кабутов М., Катаев А.Х., Қаюмов Н.Қ., Қодирзода Д.Б., Қодирова З., Комилов С.Дж., Лутфуллоев М., Раҳимов Р.К., Раҳмонов А.А., Рауфӣ А., Раҷабов Р.К., Рашидов А., Саидова М., Содикзода Х.С., Табаров О., Усманова Т.Ҷ., Ҳамидова С. ва дигаронро низ қайд кардан арзанда аст.

Саҳми назарраси корҳои зикршударо дар назария ва амалияи байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ таъкид карда, бояд қайд намоем, ки мушкилоти баланд бардоштани рақобатпазирии муассисаҳои олии кишвар дар раванди байналмилалишавӣ ва дар ин росто рушдёбии ҳамкориҳои байналмилалӣ ҳоло ба таври нокифоя таҳқиқ шудааст. Аз он ҷумла, мушкилотеро аз қабили: такмили механизми байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилотӣ; таъмини рақобатпазирии муассисаҳои олии кишвар дар шароити озодкунии бозори хизмат дар кишвар;_истифодаи нисбатан самараноки таҷрибаи давлатҳои пешрафта оид ба байналмилаликунонии рушди хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва ғайраҳоро зикр кардан мумкин аст, ки то ҳол пурра омӯхта нашудаанд. Ғайр аз ин, дар асарҳои илмии муҳаққиқони ватанӣ масъалаҳои барои арзёбии самаранокии рушди ҳамкориҳои байналмилалии дар кишвар мубрам баррасӣ мешаванд, аммо муассисаҳои олии кишвар бо назардошти хусусиятҳои низоми муассисаҳои олии Тоҷикистон хеле кам вомехӯранд. Дар умум, корҳои илмии мавҷуда бештар ба ташаккулёбӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ бахшида шуда, масъалаҳои байналмилалишавии онро дар бар намегиранд ва шароитҳои густаришёбандаро роҷеъ ба ҷаҳонишавии ин бозор инъикос наменамоянд.

Муҳиммият ва саривақтӣ будани мушкилоти зикршуда, зарурати афзояндаи ҳалли онҳо дар сатҳи назариявию методӣ ва амалӣ интихоби мавзуъ, объект ва предмети таҳқиқотро муайян карда, гузориши ҳадаф ва мақсадҳои диссертатсияро асоснок кардааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ё мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи кори диссертатсионӣ бо барномаҳои давлатии "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030", "Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030", "Барномаи давлатии амалӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022" ва инчунин нақшаи илмӣ-тадқиқотии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон алоқаманд мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ КОР

Мақсади таҳқиқот. Мақсади кори диссертатсионӣ аз таҳия ва асосноккунии зарурати мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Расидан ба мақсади мазкур гузориш ва ҳалли вазифаҳои зерини таҳқиқотро талаб менамояд:

- муайянкунии моҳияти байналмилалишавӣ ҳамчун раванди объективии ҳамгироии муассисаҳои таҳсилоти касбии олӣ;
- таҳқиқи усулҳои танзими содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ;
- баҳодиҳии вазъи кунунӣ ва тамоюли байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таҳлили вазъи муосир, тамоюл ва иқтидори истифоданашудаи рушди гардиши тиҷорати хориҷии хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ошкорсозии самтҳои стратегии байналмилалишавии фаъолияти муассисаҳои таҳсилотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми гузариш ба иқтисодиёти донишбунёд;
- асоснок намудани роҳҳои мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқот низоми таҳсилоти олӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъектҳои асосии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ маҳсуб меёбанд.

Мавзуъ (предмет) -и таҳқиқот муносибатҳои иҷтимоию иқтисодие мебошанд, ки дар раванди мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқот - байналмилаликунонии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар асоси ҳамгироӣ ба фазои ҷаҳонии таҳсилот дараҷаи рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олиро дар бозори ҷаҳонӣ баланд бардошта, барои мутобиқати савияи донишу малакаи хатмкунандагони макотиби олӣ ба тақозои зудтағйирёбандаи бозори меҳнати ҷаҳонӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт мусоидат менамояд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот - таҳқиқотҳои бунёдии илмии муҳаққиқони классикии илми иқтисодиёт, таҳқиқотҳои донишмандони ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла, олимони рус дар соҳаи рушди бозори хизматрасонии таҳсилотӣ ва байналмилалисозии он ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии диссертатсия дар истифодабарии мантиқи расмӣ ва муносибати комил асос ёфтааст. Дар диссертатсия чунин усулҳо ва услубҳо, монанди: дарки илмӣ, гурӯҳбандӣ, баҳодиҳии экспертии сифат, баҳодиҳии миқдорӣ, таҳлили қиёсӣ ва синтез, амсиласозии математикӣ бо истифодабарии барномаҳои компютерӣ барои тартибдиҳии пешгӯиҳо истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати иттилооти аввалия маводҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин барномаҳои дигари давлатӣ, маҳаллӣ ва соҳавӣ оид ба ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ истифода бурда шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шуъбаи таҳқиқоти муқоисавии иқтисодии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон иҷро шудааст.

Навгонии илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз асосноксозии назариявии роҳҳои мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилотӣ ҳамчун ҷараёни объективии ҳамгироии муассисаҳои олии кишвар ба муҳити таҳсилотии ҷаҳонӣ ва коркарди тавсияҳои амалӣ доир ба баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ иборат мебошад.

Натиҷаҳои назарраси таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки дорои навгонии илмӣ мебошанд, инҳоянд:

- моҳият ва хусусиятҳои байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ, ҳамчун раванди объективии ҳамгироии муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба муҳити таҳсилотии ҷаҳонӣ дақиқ карда шуда, шаклҳо, омилҳо, марҳилаҳои байналмилалишавӣ ошкор карда шудаанд, равишҳои анъанавӣ, ба салоҳиятноки равонакардашуда ва стратегии байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ шарҳ дода шудаанд;
- усулҳои танзими содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ дақиқ карда шуда, нақши давлат дар раванди таҳкими байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ, ҳифзи арзишҳои миллию фарҳангӣ дар раванди ҷаҳонишавии таҳсилот, мукаммалгардонии сохтори бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмию техникӣ ва инноватсионии ҷамъият ошкор карда шудааст. Бартариятҳои геоиқтисодӣ, моддӣ-молиявӣ ва стратегии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ҷудо карда шудаанд;
- вазъи муосир ва тамоюли байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда шуда, таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ба ҷараёни таҳсилот дар мамлакат, озодкунии фазои таҳсилот ва вусъатдиҳии раванди ҳамгироии он ба бозорҳои ҷаҳонии таҳсилот ошкор карда шудааст. Ихтилофҳо дар самти байналмилалишавии

муассисаҳои таҳсилоти олӣ ошкор карда шуда, нишондиҳандаҳои муқарраркунандаи мавқеи муассисаҳои таҳсилотӣ ва дараҷаи рақобатпазирии онҳо дар хориҷа шарҳ дода шудаанд;

➢ хусусиятҳои хоси рушди тиҷорати хориҷии хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилот дар самти муҳоҷирати таҳсилотӣ ошкор карда шудааст. Собит карда шудааст, ки дурнамои рушди содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дараҷаи назаррас ба сифати пешкашкунии чунин хизматрасониҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат ва мувофиқати малакаҳои касбии хатмкунандагон ба талаботи бозори муосири меҳнат алоқаманд аст. Роҳҳои таҳкими раванди байналмилалишавии муассисаҳои таҳсилоти олӣ бавоситаи гузаштан аз акредитатсияи байналмилалӣ ва ташкили чорабиниҳои маркетингиву намоишгоҳӣ дар хориҷа пешниҳод карда шудаанд;

➢ самтҳои стратегии байналмилалишавии фаъолияти пешниҳодкунандагони хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба иқтисодиёти донишбунёд, гузариш ба низоми болонӣ ва ғарбикунонии таҳсилоти олӣ тариқи васеъ гардонидани муҳоҷирати омӯзишии субъектони ҷараёни таҳсилот, рушди франчайзинги таҳсилотӣ, гузариш ба стандартҳои байналмилалии сифати хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ ва ғ. асоснок карда шудаанд;

➢ роҳҳои мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар асоси ҷоннок намудани дастгирии давлатии раванди байналмилалишавии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ бо назардошти вусъатёбии ҳамгироии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ пешниҳод карда шуда, тавсияҳои методӣ оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии муассисаҳо таҳия гардидаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада дар рафти таҳқиқот барои ҳимоя муқарраротҳи зерин пешниҳод карда мешаванд:

➢ моҳият ва хусусиятҳои байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ҳамчун раванди объективии ҳамгироии муассисаҳои таҳсилоти олӣ бо муҳити таълимии ҷаҳонӣ дақиқ карда шудаанд;

➢ усулҳои танзими содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ дақиқ карда шуда, нақши давлат дар раванди таҳкими байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ошкор карда шудааст;

➢ вазъи муосир ва тамоюли байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда шуда, мухолифатҳо дар ин самт ошкор карда шудаанд;

➢ хусусиятҳои хоси рушди тиҷорати хориҷии хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилот дар самти муҳоҷирати таҳсилотӣ ошкор карда шудаааст;

➢ самтҳои стратегии байналмилалишавии фаъолияти пешниҳодкунандагони хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба иқтисодиёти донишбунёд асоснок карда шудаанд;

- роҳҳои мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ дар асоси тақвияти аз ҷониби давлат дастгирӣ ёфтани раванди байналмилалишавии фаъолияти макотиби олии кишвар пешниҳод карда шудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳои таҳқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои илмӣ ва пешниҳодҳои дар кори диссертатсионӣ бадастомада барои баландбардории рақобатпазирии муассисаҳои олии кишвар дар шароити аъзошавӣ ба созишномаҳои байналмилалӣ дар соҳаи маориф амалӣ хоҳанд гашт. Хулосаҳои пешниҳодкардаи муаллиф имконият медиҳанд, ки рушди содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар кишвар ҳавасманд гардонида шавад.

Натиҷаҳои таҳқиқотро муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ва мақомоти танзимкунандаи соҳа метавонанд дар фаъолияташон ҳангоми асосноккунии сиёсати танзими соҳа, ҳамчунин мониторинги фаъолияти байналмилалии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ истифода баранд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи аниқ ва мақсадноки сарчашмаҳои оморӣ оид ба мушкилоти таҳқиқшаванда, ҳаҷми калони иттилооти истифодашудаи аввалия тасдиқ карда шудааст ва ин ба унвонҷӯ имконият додааст, то таҳлили амиқи коркард ва идоракунии механизми байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотиро анҷом диҳад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси 08.00.13 - Иқтисодиёти ҷаҳон мувофиқат дорад: 1. Хоҷагии умумиҷаҳонӣ, сохтори он, қонуниятҳо ва тамоюлҳои муосири инкишоф он. 4. Интернатсионализатсияи ҳаёти хоҷагидорӣ. Ҷаҳонишавии фаъолияти иқтисодӣ, омилҳо, марҳилаҳо, самтҳо ва шаклҳои он. Баҳамтаъсиррасонии ҳамгироии минтақавӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодӣ. 17. Бозори ҷаҳонии молу хадамот: тамоюли инкишоф, сохтори соҳавӣ ва ширкатӣ. Ташкил ва техникаи тиҷорати байналхалқӣ. 18. Стратегияҳои муосири бозорӣ ва нақши онҳо дар инкишофи мубодилаи байналхалқӣ. Ҷанбаҳои методии рақобатпазирии байналхалқӣ. Шакл ва усулҳои рақобат дар бахшҳои алоҳидаи бозори ҷаҳонӣ. 28. Роҳҳо ва шаклҳои ҳамгироии Тоҷикистон ба низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ. Хусусиятҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо ва минтақаҳо. 29. Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тақсимоти байналмиллалии меҳнат. Ташаккул ва дурнамои инкишофи иқтидори содиротӣ ва эҳтиёҷоти воридотии иқтисодиёти Тоҷикистон. Имкониятҳои беҳтарсозии махсусгардонии истеҳсолии байналмиллалии Тоҷикистон.

Саҳми шахсии довталаб. Тадқиқоти диссертатсионӣ мустақиман аз тарафи муаллиф сурат гирифтааст. Муқаррароти ба ҳимоя пешниҳодшаванда шахсан аз ҷониби муаллиф таҳия гаштааст. Нақши байналмилалишавӣ дар болоравии рақобатпазирии хизматрасониҳои таҳсилотӣ муайян карда шудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсионӣ. Муқаррарот ва хулосаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конфронсҳои байналхалқӣ, ҷумҳуриявӣ, байниминтақавӣ, байни муассисаҳои таҳсилоти олӣ, конфронсҳои илмӣ-амалӣ, илмӣ-методии солҳои 2018–2023 гузориш ва муҳокима шудаанд.

Коркардҳои илмии диссертант дар раванди омӯзиш дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ҳангоми омӯзиши курсҳои таълимии «Иқтисодиёти ҷаҳон», «Савдои

байналмилалии хизмат» ва «Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ» истифода бурда шуданд.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шуъбаи таҳқиқоти муқоисавии иқтисодӣ ва дар Шурои олимони Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон муҳокима шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 6 мақолаи илмӣ, ки 3,25 ҷ.ч., ташкил медиҳад, аз ҷумла, 3 мақола дар маҷалаҳои илмии тавсияшудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гардидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулосаю пешниҳодҳо ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Матни диссертатсия дар 175 саҳифаи компютерӣ чоп карда шуда, дорои 17 ҷадвал ва 5 расм мебошад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима муҳиммияти мавзӯи таҳқиқотӣ, сатҳи омӯзиши масъалаҳо, муайянкунии мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, навгониҳои илмӣ ва натиҷаҳои амалии бадастомада мухтасар инъикос ёфтаанд.

Дар боби якум «Асосҳои назариявии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» асосҳои назариявии шарҳи мафҳуми байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ баррасӣ гардида, усулҳои танзими содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ таҳқиқ ва таҷрибаи хориҷии байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилотӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Таҳқиқот нишон дод, ки баромадан ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва минтақавии хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ феълан яке аз самтҳои афзалиятноки муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар аксари мамлакатҳо ба шумор меравад. Рушди иқтисодӣ-иҷтимоии бисёр мамлакатҳои ҷаҳон ба дараҷаи назаррас ба самаранокии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва талоши онҳо дар самти байналмилалишавӣ асос меёбад. Дурнамои рушди содироти хизматрасониҳои таҳсилотии байналмилалӣ ба дараҷаи назаррас ба сифати чунин хизматрасониҳо ва бартарияти рақобатии эҷодшудаи муассисаҳои таҳсилоти олӣ алоқаманд аст. Аз ин нуқтаи назар, сиёсати дар соҳаи маориф таҳияшуда дар самти байналмилаликунонии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ҳамчун кафили нигоҳдории обрӯю эътибори муассисаи таҳсилоти олӣ, вазъи молиявии он дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши таҳарруки донишҷӯён ба хориҷи мамлакат баромад менамояд.

Дар диссертатсия дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои консептуалии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ нуктаи назари олимон оид ба таркиби он ҷамъоварӣ карда шуда, моҳияти байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ, аломатҳои байналмилалишавии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ, омилҳо ва равишҳои таҳқиқи раванди байналмилалишавии фаъолияти муассисаҳои олии мамлакат ошкор карда шудааст. Аз тарафи муаллиф равишҳои анъанавӣ, ба салоҳиятнокӣ равонакардашуда ва стратегии байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ муқаррар шудааст.

Ҷамъбасткунии таҳқиқотҳои хориҷию ватанӣ дар соҳаи рушди байналмилалишавии фаъолияти таълимии муассисаи олии таҳсилотӣ ба муаллифи диссертатсия имкон дод, ки таснифи байналмилалишавии фаъолияти таҳсилотӣ манзур карда шавад (ниг.: ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. - Таснифи байналмилалишавии фаъолияти таълимии муассисаи олии таҳсилотӣ*

Оид ба самтҳои байналмилалишавӣ	Оид ба объектҳои байналмилалишавӣ	
	Мустақим	Ғайримустақим
Ба бозори дохилӣ нигаронидашуда	Ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ, муҳаққиқон ва омӯзгорон барои таълим, дарсдиҳӣ ва фаъолияти илмӣ	Истифодаи адабиёти хориҷӣ дар ҷараёни таълим ва дар доираи пажӯҳиши илмии муассисаи олии таҳсилотӣ
Ба бозори беруна нигаронидашуда	Коромӯзии устодон ва донишҷӯён дар хориҷа	Чоп ва истифодаи асарҳои илмии кормандон ва донишҷӯёни муассисаи олии таҳсилотӣ дар хориҷа
Ду ё бисёрсамта (дар бахши ҳамкорӣ)	Табодули байниҳамдигарии устодон, донишҷӯён ва муҳаққиқон	Табодули байниҳамдигарии маводҳои дарсӣ ва илмӣ

****Сарчашма:*** таҳияи муаллиф дар асоси Климанович, О. Концептуально-терминологический аспект проблемы интернационализации высшего образования // Alma Mater: Вестник высшее образование. - 2001.- №1.- С. 10–13.

Аз тарафи муаллиф омилҳои байналмилалишавии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Васеъгардии фарогирии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ, навҷорисозии технологӣ дар соҳаи маориф, сифати дониши аз тарафи муассисаҳои олии мамлакат пешниҳодшаванда, рушди таҳсилоти фарҳангӣ, ва таълимоти ба гуногунфикрии динӣ алоқаманд, ҷаҳонишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ, ҳамчунин ташаккулёбии самараи синергиявӣ дар ин бозор ҳамчун омилҳои пешбарандаи байналмилалишавии фаъолияти макотиби олӣ арзёбӣ карда шудаанд.

Дар диссертатсия нақши давлат дар таҳкими равандҳои байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ ошкор карда шуда, ҳадаф, вазифаҳо ва принсипҳои дахолати давлат ба раванди байналмилалишавии фаъолияти макотиби олӣ дақиқ намуда шуда, хусусиятҳои пешниҳоди хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар доираи СКСХ асоснок карда шудааст.

Қайд карда мешавад, ки таъмини сифат ва кафолати нигоҳдории он дар сатҳи баланд ҳадафҳои муҳимтарини дахолати давлат ба раванди байналмиллаликунонии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба шумор меравад. Муаллиф бо дарназардошти хусусиятҳои хизматрасонии таҳсилотӣ, назорати оқилонаи давлатии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олиро бо далели ҳифзи арзишҳои фарҳангию миллӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ ва байналмиллалишавӣ асоснок намудааст. Зеро давлат тавассути танзими давлатии раванди байналмилалишавӣ на танҳо сохтори бозори хизматрасониҳои соҳаи маорифро такмил медиҳад, балки муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмию техникӣ ва инноватсионии ҷомеаро ҳал менамояд.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби муаллиф таҷрибаи кишварҳои ғарбӣ доир ба содироти таҳсилот, ки ба иқтисодиёт даромади назаррас овардааст, таҳлил шудааст. Ба ақидаи муаллиф имрӯзҳо дар харитаи ҷаҳонии муҳоҷирати

донишҷӯён ба таври шартӣ марказҳои асосии зерин муайян гардидааст: ин пеш аз ҳама, мактабҳои олидараҷаи Аврупои Ғарбӣ, инчунин маркази таърихан ҷавонтари минтақаи Укёнуси Ором мебошанд.

Тибқи омори байналмилалӣ, даромади бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои таҳсилотӣ беш аз 40 млрд. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Таҳлил нишон дод, ки ИМА тақрибан 14 млрд. доллари ИМА, Британияи Кабир 5,7 млрд. фунт стерлинг, Австралия 3,6 млрд. Доллари ИМА, Русия 70 млн. доллар даромад мегирад. Таҳлил нишон дод, ки дар мамлакат ҳар кадар бештар ба маориф харҷ карда шавад, ҳаҷми даромади онҳо аз байналмилалигардонии фаъолияти донишгоҳҳо ҳамон кадар зиёд мешавад. Чунин алоқамандӣ махсусан барои ИМА хос аст, ки дар он хароҷот дар соҳаи маориф 5,38 % ММД ва дар Британияи Кабир 5,73 % ММД-ро ташкил медиҳад. Ин рақамҳо ҳамчунин барои Фаронса - 5,49 % аз ММД ва Олмон - 4,95 % ММД дар сатҳи баланд қарор доранд (ниг.: ҷадв. 2).

Ҷадвали 2. - Хароҷоти давлатӣ барои таҳсилоти олӣ дар соли 2020, бо фоиз нисбат ба ММД*

Давлатҳо	Хароҷоти давлатӣ барои таҳсилоти олӣ, % нисбат ба ММД
Австралия	5,23
Австрия	5,50
Олмон	4,95
Канада	5,28
Зеландияи нав	6,34
Британияи Кабир	5,73
ИМА	5,38
Финляндия	7,17
Фаронса	5,49
Шветсия	7,68

****Источник:*** Government expenditure on education as% of GDP // The World Bank. URL: https: //data. worldbank. org/indicator /SE.XPD.TOTL.GD.ZS?end=2016&start=1997

Таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки шумораи донишҷӯёне, ки хориҷ аз мамлакат таҳсил менамоянд, зиёда аз 2 млн. нафарро ташкил медиҳанд. Дар диссертатсия аз тарафи муаллиф гурӯҳбандии мамлакатҳои ҷаҳон аз рӯйи шумораи донишҷӯёни хориҷӣ ба роҳ монда шудааст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ИМА, Британияи Кабир, Олмон, Фаронса, Австралия, Русия, Ҷопон, Испания, Канада ва Белгия дар даддабандӣ бо ҷалби донишҷуёни хориҷӣ дар ҷумлаи даҳгонаи аввал қарор доранд. Ба андешаи муаллиф, ташкили фаъолияти пурсамари макотиби олӣ дар давоми марҳилаи дарози таърихӣ омили асосии муваффақияти давлатҳои зикргардида дар самти ҷаҳонишавӣ ба шумор меравад. Муқоисаи кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба инкишоф аз рӯйи нишондиҳандаи хароҷот ба таҳсилоти олӣ нишон дод, ки агар гурӯҳи аввали давлатҳои зикргардида ба рушди низоми маориф маблағи назаррас ҷудо карда шавад, дар гурӯҳи дуюм маблағи нокифоя дар самти рушди маориф харҷ мегардад (қариб 3%- и ММД).

Ба ақидаи муаллиф байналмилилашавии таҳсилот яке аз ҷузъҳои муҳими сиёсати таҳсилоти кишварҳои Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд шуда истодааст. Мувофиқи маълумоти ин ташкилот ва ЮНЕСКО, дар соли 2019

миқдори донишҷӯёни берун аз кишвари худ дар минтақаи ОЭСР ва кишварҳои шарики он таҳсилкарда 1,9 миллион нафарро ташкил дод, ки ин 15% зиёдтар аз таҳарруки умумии донишҷӯён нисбат ба солҳои қаблӣ мебошад. Бо ҳисоби фоизи донишҷӯёни хориҷӣ аз шумораи умумии таълимгирандагон кишварҳое, чун Австралия (17,7 %) ва Швейтсария (17,0 %) пешсафанд (ниг.: ҷадв. 3).

Ҷадвали 3. - Тақсимоти донишҷӯёни хориҷӣ дар макотиби олӣ аз рӯйи кишварҳо дар соли 2019*

Кишвари омӯзиш	Шумораи донишҷӯёни хориҷӣ	Фоизи донишҷӯёни хориҷӣ аз қайди умумӣ
ИМА	582 996	3,7
Бритониёи Кабир	225 722	10,1
Олмон	219 039	10,1
Фаронса	147 402	10,0
Австралия	120 987	17,7
Ҷопон	74 892	1,9
Россия	70 735	0,9
Испания	44 860	2,4
Канада	40 033	3
Бельгия	38 150	11,0
Австрия	31 682	12,7
Италия	29 228	1,5
Шветсия	28 664	7,5
Швейтсария	27 765	17,0
Ҳамагӣ	**1 993 966 нафар**	

Сарчашма: Educational Services Global Market Report 2022 – Market Size, Trends, and Global Forecast 2022-2026. October 2022. - 400 p.

Дар диссертатсия афзалиятҳои геополитикӣ, моддӣ-молиявӣ ва стратегии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ таъкид гаштаанд. Дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷии нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқшаванда муаллиф коркарди барномаҳои васеи ҳамоҳангшудаи соҳаи таҳкими байналмилашавии таҳсилоти олӣ дар мамлакатро зарур мешуморад. Дар баробари ин дар кишвар коркардшавии стратегия рушди содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба хориҷа вобаста ба манфиатҳои миллии кишвар хавфи камшавии миқдори довталабони муассисаҳои олии мамлакат ва ҳиҷрати сармояи зиёд ба муассисаҳои таҳсилоти олии хориҷиро коҳиш медиҳад.

Дар боби 2 “Вазъи муосир ва тамоюли байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” хусусиятҳои умумии рушди бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор карда шуда, динамикаи тағйирёбии андозаи савдои берунаи хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда шудааст.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳлили нишондиҳандаҳои умумии рушди бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ, динамикаи афзоиши қабул ва хатми донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва таносуби таҳсил дар шуъбаҳои рӯзона ва ғоибона анҷом дода шудааст (ниг.: ба ҷадв. 4).

Ҷадвали 4. - Қабул ва хатми донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти олӣ аз рӯйи намудҳои таҳсил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (нафар)*

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2014
Донишҷӯёни ба муассисаҳои олию миёнаи касбӣ қабулшуда	31443	38540	42693	46558	51424	60389	61941	51856	163,55
Рӯзона	26492	31186	36025	37906	40801	43444	50181	41451	156,47
Ғоибона	4951	7354	6668	8652	10623	16945	11760	10405	210,16
Донишҷӯёни муассисаҳои олию миёнаи касбиро хатмнамуда	30202	29504	33153	38465	44606	43166	42395	53627	177,56
Рузона	20351	20337	22581	25999	27308	28628	27736	31274	153,67
Ғоибона	9851	4346	4937	12466	17298	14538	14659	22353	226,91

***Сарчашма:** Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (чопи расмӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2022. - С. 69–70.

Дар диссертатсия қайд карда шудааст, ки аз соли 2014 то 2021 ҳиссаи донишҷӯёни ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ қабул шуда 63,55% афзун гардидаст. Агар дар соли 2014 он 31443 нафарро ташкил медод, пас дар соли 2021 ба 51424 нафар расидааст. Зиёдшавии шумораи донишҷӯёни қабулшуда дар шуъбаҳои рӯзона 56,47% -ро ташкил медиҳад. Авҷи афзоиши донишҷӯёни ғоибона ба соли таҳсили 2017/2018 рост меояд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки бо тағйир ёфтани шаклҳои таҳсил, дар рафти хониш шумораи донишҷӯёни ғоибона меафзояд. Масалан, агар соли 2014 шуъбаи ғоибонаро 9851 донишҷӯён хатм карда бошанд, пас дар соли 2021 ин рақам ба 22353 расида, 226,9 банди фоиз зиёд шуд. Коҳиши контингенти донишҷӯёни шакли рӯзона дар муассисаҳои олӣ пеш аз ҳама ба вазъи молиявии волидайни онҳо ва ба хоҳиши ҳамзамон бо таълим ба кор машғул шудани донишҷӯён вобаста аст. Шумораи донишҷӯёне, ки дар шуъбаҳои ғоибона таҳсил менамоянд, ба рафти таҷдиди истеҳсолот, азнавтахассусноксозии кормандон ва ба номгӯйи ихтисосҳое, ки аз рӯйи онҳо таҳсили онҳо дар шуъбаи ғоибона иҷозат дода мешавад, вобаста аст. Миқдори донишҷӯён дар шӯъбаҳои ғоибона ба и ғоибона дар шумораи умумии донишҷӯён аз ихтисос ва самти омодасозӣ вобаста аст.

Инчунин дар диссертатсия аз тарафи муаллиф таҳлили муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар минтақаҳо гузаронида шудааст. Таҳлили дар рисола гузаронидашуда нишон дод, ки дар замони муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба байналмилалигардонии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ на танҳо аз тарафи худи ин муассисаҳо, балки аз ҷониби вазорату идораҳое, ки ба пешбурди сиёсати маориф ва ҳавасмандгардонии савдои хориҷӣ ваколатдор шудаанд, афзалияти махсус махсус дода мешавад. Шумораи донишҷӯёни хориҷӣ дар донишгоҳҳои кишвар ҳамчун нишондиҳандаи муҳим барои муқаррар намудани рейтинги донишгоҳ ва дараҷаи рақобатпазирии он ба шумор меравад (ниг.: ҷадв. 5).

Ҷадвали 5 - Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар минтақаҳо*

		2015	2016	2017	2018	2019	2022	2022/2015
Ҷумҳурии Тоҷикистон	**I****	38	39	39	39	40	41	107,89
	II***	165304	176461	186914	195657	245900	239539	144,91
ВМКБ	**I**	1	1	1	1	2	2	200,00
	II	4250	4509	4712	4765	4069	3731	87,79
Вилояти хатлон	**I**	5	5	6	6	6	6	120,00
	II	26222	28330	29453	32979	49656	50031	190,80
Вилояти Суғд	**I**	7	7	7	7	7	7	100,00
	II	34166	37881	40657	40046	48379	47686	139,57
ш. Душанбе	**I**	24	24	24	24	24	25	104,17
	II	99005	103561	109894	115042	139919	134576	135,93
НТҶ	**I**	1	1	1	1	1	1	100,00
	II	1,7	2,2	2198	2825	3877	3515	206 мар

***Сарчашма**: Омори солонаи ҶумҳурииТоҷикистон (нашри расмӣ). Агентии омори назди Президенти ҶумҳурииТоҷикистон. – Душанбе: 2020. - С. 58.

****I** - адади муассисаҳо, воҳид; *****II** - донишҷӯёни он муассисаҳо, нафар.

Аз тарафи Вазорати маориф ва илми мамлакат дар назди муассисаҳои таҳсилоти олӣ ҷиҳати пурзӯр намудани раванди байнулмилалигардонидани фаъолияти муассисаҳои таҳсилотӣ тавассути гузаштан аз аккредитатсияи байналмилалӣ ва ташкили чорабиниҳои маркетингӣ ва намоишӣ дар хориҷа вазифаҳои мушаххас гузошта шудааст. Дар баробари ин дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки дурнамои рушди содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба сифати ташкили чунин хизматрасониҳо дар донишгоҳҳои кишвар ва мутобиқатии маҳорати касбии хатмкунандагон ба талаботи бозори муосири меҳнат вобаста аст.

Омӯзиши сохтори тиҷорати хориҷии хизматрасонии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки сарфи назар аз коҳиши ҳаҷми умумии содироти хизматрасонии байналмилалӣ, содироти хизматрасонӣ ба соҳаи маориф дар 7 соли охир хеле афзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2004 содироти хизматрасонии таълимӣ ҳамагӣ 65,0 ҳазор доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 ба 4776,7 ҳазор доллари ИМА расид. Афзоиши ин нишондод дар ин давра 73,48 маротибаро ташкил дод.

Ҳаҷми асосии содироти хизматрасониҳои таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кишварҳои хориҷӣ дур рост меояд (82,27 % дар соли 2020) Барои кишварҳои ИДМ арзиши нишондиҳандаи мазкур ночиз аст (7,72 % дар соли 2020). Дар соли 2020 нишондиҳандаи умумии воридоти хизматрасониҳо дар соҳаи маориф 133319,2 ҳазор доллари ИМА-ро ташкил дод ва 6,3 фоиз кам шуд. Ба давлатҳои хориҷи дур 82,94 %-и воридоти хизматрасониҳо дар соҳаи маориф рост меояд. Коҳиши ҳаҷми воридоти хизматрасониҳо дар соҳаи маориф дар соли 2020 асосан ба паҳншавии беморории сирояти коронавирус дар сатҳи хоҷагии ҷаҳонӣ ва татбиқи чораҳои маҳдудкунанда дар самти ҳаракати шахсони воқеӣ байни кишварҳо вобаста аст. Ҳисссаи тиҷорати хориҷии хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар гардиши умумии савдои хориҷии хизматрасониҳои байналхалқӣ 4,2 фоизро ташкил медиҳад (ниг.: ҷадв. 6).

Ҷадвали 6. - Динамикаи тағйироти содирот ва воридоти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазор доллари ИМА*

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2014
Содироти умумӣ	309500,8	252390,5	231825,0	252000,5	242233,9	242358,3	138533,1	44,76
Хизматрасониҳо дар соҳаи маориф	65,0	82,6	66,9	3385,6	3613,9	8446,8	4776,7	7348,77
Кишварҳои ИДМ	23,3	29,0	24,6	250,3	531,4	856,6	846,6	3633,48
Дигар давлатҳо	41,8	53,6	42,3	3135,3	3082,5	**3990,2**	**3930,1**	9402,15
Воридот, дар умум	196421,4	180426,9	136464,3	122232,3	213770,7	**203019,9**	**133319,2**	67,87
Воридоти хизматрасониҳо дар соҳаи маориф	1168,9	935,0	1145,4	1339,6	6319,9	2463,3	1095,3	93,70
Кишварҳои ИДМ	39,0	47,2	97,4	199,6	638,9	246,3	186,8	478,97
Дигар давлатҳо	1129,9	887,8	1048,0	1140,0	5681,2	2217,0	908,5	80,41

***Сарчашма:** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ). Агентии омори назди Президенти ҶумҳурииТоҷикистон. – Душанбе: 2021. - С. 389.

Соли 2020 шумораи донишҷӯёни хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон 15334 нафарро ташкил дод. Дар сохтори ҷуғрофии содироти хизматрасониҳо дар соҳаи маориф ҳиссаи бештар ба Узбакистон, Туркманистон, Афғонистон ва Қирғизистон рост меояд. Дар баробари ин кишварҳо донишҷӯёни 18 кишвари дигари ҷаҳон дар донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсил мекунанд, ки дар байни онҳо донишҷӯёни кишварҳои пешрафта, аз қабили ИМА, Исроил, Канада, Олмон ва ғайра низ ҳастанд.

Таҳлили дар диссертатсия гузаронидашуда нишон дод, ки бозори хизматрасониҳои таҳсилоти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаи охир ба унсури муҳими иқтисодиёт мубаддал гардида ҳамчун қисми муҳими бозори минтақавии хизматрасониҳои таҳсилотӣ бароманд менамояд. Таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ба раванди таҳсилот имконият фароҳам овард, ки фазои тасилотӣ озод карда шуда, раванди ҳамгирой ба бозори ҷаҳонии таҳсилот таҳким бахшида шавад. Аз нуқтаи назари муаллиф ҳамгироии низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми ҷаҳонии таҳсилот метавонад бозори хизматрассониҳои таҳсилотро ба соҳаи муҳими иқтисодиёти мамлакат мубаддал гардонад.

Таҳлили маводҳои соли 2022 дар диссертатсия гузаронидашуда нишон додааст, ки аксарияти донишҷӯёни хориҷӣ дар ихтисосҳои омӯзгорӣ ва тиббӣ таҳсил мекунанд (ниг.: ба ҷадв. 7).

Ҷадвали 7. - Миқдори донишҷӯёни хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022*

Муассисаи тасхсилоти олии касби	Туркманистон	Қазоқистон	Қирғизистон	Ӯзбекистон	Афғонистон	Озарбойҷон	Арманистон	Манголия	Покистон	Эрон	Хитой	Ҳиндустон	Россия	дигар давлатҳо	ҶАМЪ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон	5	12	6	646	164				3	1	19	1	7	23	887
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон	1723	14	5	3276	21									7	5046
Донишгоҳи техникии Тоҷикистон	18	2	3	550	31									1	605
Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон	1	2	2	242	14									0	261
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон	16	32	22	106	57	3	1		1	1		1287	26	4	1556
Донишгоҳи славянии Россия -Тоҷикистон	106	3	2	279	3	3		1			35		129	10	571
Донишгоҳи давлатиити ҷорати Тоҷикистон				104	38	1							1	0	144
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон	1	3	1	78	7						2			0	92
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб	2			12	3									0	17
Донишгоҳи давлатии Бохтар	84			142	2									0	228
Донишгоҳи давлатии Данғара	40			60	3								1	0	104
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд	4	28	66	2502	2									2	2604
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон	2			330										0	332
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон	143		2	676	2									0	823
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон	16	3	1	792	5								3	0	820
Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат				168	2									1	171
Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода	1		2	78	3									0	84
Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон				331										0	331
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент				459										0	459
Дигар донишгоҳҳо		4	6	142	6				1	1		1	17	41	199
ҶАМЪ	2162	103	118	10975	376	7	1	1	5	3	58	1289	184	52	**15334**

****Сарчашма:*** сомонаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2022.

Ҳамзамон дар диссертатсия аз тарафи муаллиф динамикаи тағйирёбии шумораи донишҷӯёни тоҷик, ки дар хориҷи кишвар таҳсил мекунанд таҳлил гардидааст (ниг.: ҷадв. 8).

Ҷадвали 8. - Шумораи донишҷӯёни Тоҷикистон, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва илмии давлатҳои хориҷӣ таҳсил мекунанд (2019 – 2022)*

Кишвар	2019	2022	2022/2019
Федератсияи Россия	24604	31981	129,98
Ҷумҳурии Халқии Хитой	4075	4251	104,32
Ҷумҳурии Беларус	1151	1471	127,80
Ҷумҳурии Қазоқистон	959	980	102,19
Ҷумҳурии Қирғизистон	698	273	39,11
ИМА	321	276	85,98
Украина	220	101	45,91
Ҷумҳурии Полша	293	294	100,34
Ҷумҳурии Туркия	283	745	263,25
Ҷумҳурии Малайзия	84	167	198,81
Ҷумҳурии Корея	125	162	129,60
Ҷумҳурии Федеративии Олмон	172	176	102,33
Ҷумҳурии Исломии Эрон	61	4	6,56
Ҷумҳурии Ҷопон	71	54	76,06
Ҷумҳурии Литва	79	34	43,04
Ҷумурии Индонезия	69	16	23,19
Кипр	56	37	66,07
Ҷумҳурии Чехия	16	46	287,50
Ҷумҳурии Туркманистон	39	6	15,38
Ҷумҳурии Узбекистон	54	84	155,56
Давлати Қувайт	16	48	300,00
Аморати муттаҳидаи Араб	35	34	97,14
Ҷумҳурии Озорбойҷон	21	19	90,48
Канада	15	17	113,33
Ҷумҳурии Латвия	39	34	87,18
Ҷумҳурии Италия	43	39	90,70
Ҷумҳурии Австрия	30	17	56,67
Ҷумҳурии Фаронса	7	9	128,57
Давлати Қатар	6	74	1233,33
Британияи Кабир	12	31	258,33
Дигар кишварҳои Аврупо Венгрия,	264	34	12,88
Дар маҷмуъ	34065	41528	121,91

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар боби 3 “Самтҳои стратегии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” самтҳои асосии байналмилалашавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуда, роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои таҳсилотӣ пешниҳод ва механизми иқтисодӣ-ташкилии дастгирии давлатии раванди байналмилалишавии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии

Тоҷикистон зимни содирсозии хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба хориҷа таҳия карда шудааст.

Ба ақидаи муаллиф, мушкилоти интегратсияи таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои таҳсилоти байналмилалӣ бештар бо қобилияти риояи меъёрҳо ё стандартҳои дар ҷаҳон ташаккулёфта муайян карда мешавад. Ин боз ҳам барои он муҳим аст, ки макотиби олии ватанӣ аз рӯйи бисёр меъёрҳо аз ҳамтоҳои хориҷии худ ақиб мондаанд. Ҳамзамон, дар сатҳи маъмурикунонии раванди таҳсилот ва мазмуни сифати он дар кишварҳои ИДМ як қатор монеаҳое мавҷуданд, ки дараҷаи таҳаррук ва имкониятҳои рушди захираҳои инсониро коҳиш медиҳанд. Ҳамин тариқ, зарурати ислоҳоти низоми илм ва маориф дар маҷмуъ дар кишварҳои ИДМ барои фароҳам овардани фазои ягонаи илмӣ ва таҳсилотӣ ба миён омадааст.

Дар диссертатсия самтҳои асосии байналмилалишавии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат пешниҳод карда шудааст (ниг.: расми 1).

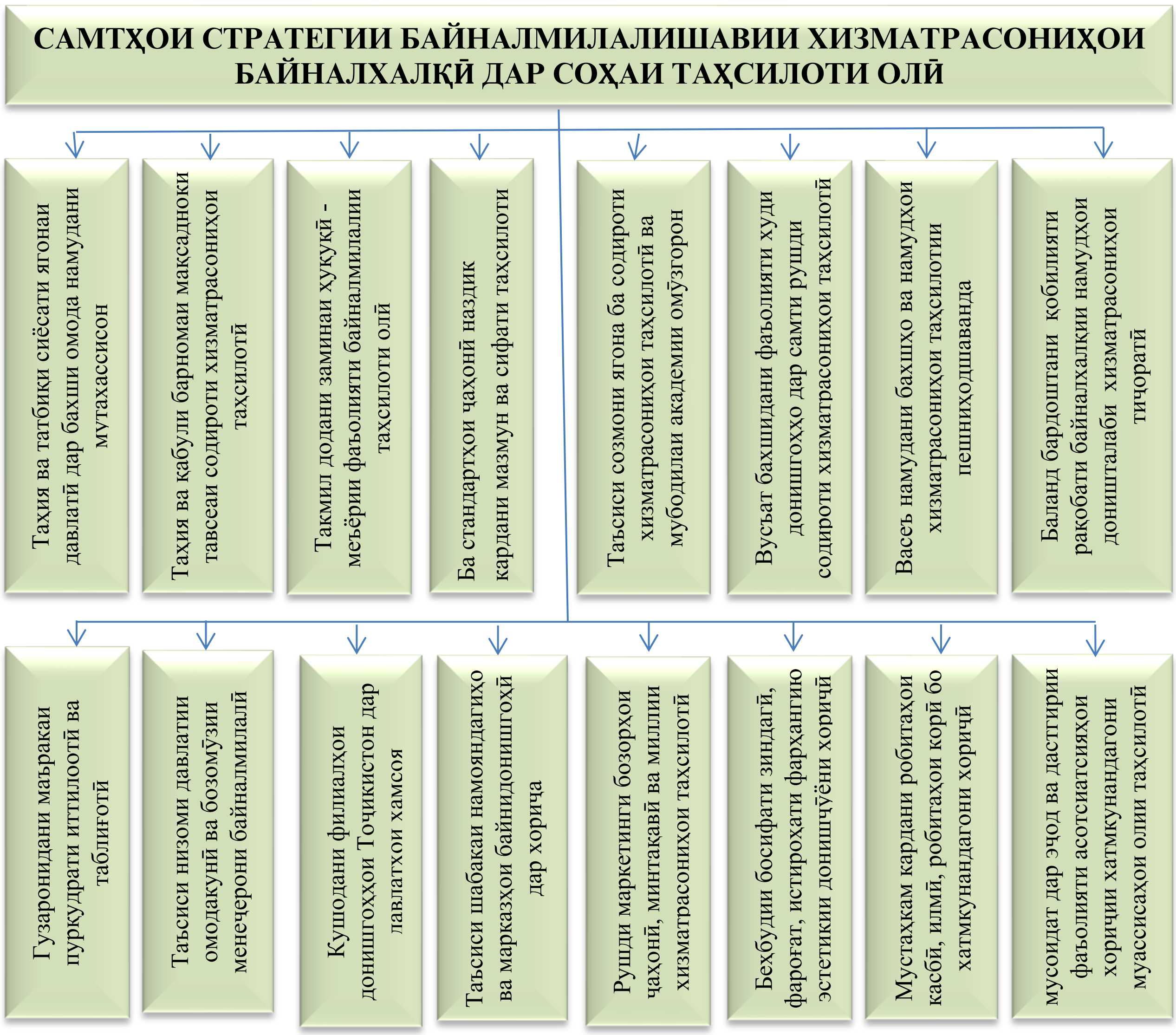

Расми 1. - Сатҳҳои асосии байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*

****Сарчашма:*** таҳияи муаллиф

Дар асоси таҳлили дар диссертатсия гузаронидашуда муаллиф чунин самтҳои асосии байналмилалишивии бозори хизматрасониҳои таҳсилотиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд:

1. Рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ.
2. Вусъатдиҳии ҳиҷрати академии субъектҳои раванди таҳсилот
3. Рушди франчайзинги таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
4. Модернизатсиякунонии усулҳои педагогӣ ва таҳияи усулҳои нав дар таҳсилот;
5. Фаъолгардонии иштироки муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар озмунҳо ва лоиҳаҳои байналмилалии таҳқиқотӣ.
6. Рушди маблағгузории фаъолияти байналмилалии муассисаҳои таҳсилоти олӣ барои баромадан ба бозори хориҷӣ;
7. Коркарди стратегияи байналмилалишавии фаъолияти донишгоҳу донишкадаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тақвияти чараёни пайвастани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди Болония.

Дар диссертатсия бо мақсади баҳодиҳии вазъи рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ва муайян намудани самтҳои ояндадори фаъолияти онҳо "шохиси сатҳи таҳсилот" ҳамчун нишондиҳандаи муҳими ифолакунандаи ҳолати таҳсилот дар мамлакат арзёбӣ карда мешавад (ниг.: ҷадв. 9).

Ҷадвали 9. - Рейтинги давлатҳои ҷаҳон аз рӯйи шохиси сатҳи таҳсилот, соли 2020*

	Давлатҳои хориҷаи дур			Давлатҳои собиқ СССР			
№	Давлатҳо	Қимати шохис	Харочот, % аз ММД	№	Давлатҳо	Қимати шохис	Харочот, % аз ММД
1	Олмон	0.943	4,6	26	Гурҷистон	0.862	3,2
2	Норвегия	0.930	7,3	32	Белоруссия	0.838	4,5
3	Британияи Кабир	0.928	5,6	39	Россия	0.823	4,1
4	Финляндия	0.927	6.8	47	Украина	0.799	5,3
5	Исландия	0.926	7.8	64	Армения	0.740	3,2
6	Зеландияи Нав	0.926	7.2	70	Қирғизистон	0.730	6,2
7	Австралия	0.924	5.1	71	Ӯзбекистон	0.729	
8	Ирландия	0.922	5.7	80	Озорбойҷон	0.711	3,2
9	Дания	0.920	8.7	82	Молдова	0.711	9,1
10	Шветсия	0.918	7.3	96	Тоҷикистон	0.682	4,0
11	Нидерланд	0.914	5.9	111	Туркманистон	0.653	

Сарчашма: https://gtmarket.ru/ratings/education-index

Таҳлили арзиши шохиси сатҳи таҳсилот барои давлатҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки Олмон, Норвегия, Британияи Кабир кишварҳое ҳастанд, ки дар сегонаи пешсафони дунё дар соҳаи маориф қарор доранд. Кишварҳое, ки дар ин соҳа бартарии рақобат доранд, асосан кишварҳои пешрафтаи саноатӣ ва як қатор кишварҳои нави индустриалӣ мебошанд. Дар байни кишварҳои собиқ Шуравӣ, шохиси сатҳи таҳсилот дар соли 2020 барои Гурҷистон, Белоруссия ва Федератсияи Русия нисбатан баландтар аст. Дар байни кишварҳои ҷаҳон аз рӯйи ин нишондод Гурҷистон бо қиммати 0,862 воҳид дар ҷои 26-ум, Ҷумҳурии Белоруссия бо қиммати 0,838 дар ҷои 32-юм ва Россия бо қиммати 0,823 дар ҷои

39-ум қарор доранд. Дар байни кишварҳои собиқ СССР Ҷумҳурии Тоҷикистон бо арзиши 0,682 аз рӯи ин нишондод дар ҷои 96 қарор дорад.

Дар диссертатсия аз тарафи муаллиф роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии муассисаҳои олии мамлакат зимни пешниҳоди хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба бозори ҷаҳонӣ манзур карда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки дар шароити таҳкими равандҳои ҳамгироӣ беҳсозии сифати таълим ва баланд бардоштани рақобатпазирии хизматрасонии тааҳсилотӣ на танҳо вазифаи сатҳи давлатӣ, балки вазифаи худи макотиби олӣ низ мебошад, ки ҳангоми рушди хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва шиддат гирифтани рақобат маҷбуранд афзалиятҳои рақобатии иловагиро ҷӯянд. Барои кишварҳо–иштирокчиёни раванди Болония, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон кушиши пайвастан ба онро дорад, ҷорӣ намудани системаҳои самараноки таъмини сифати таҳсилот самти ҳатмӣ мебошад. Дар чунин шароит, ҳар як донишгоҳро зарур меояд бо донишгоҳҳои сатҳи байналмилалӣ рақобат кунад ва танҳо сифати таҳсил имкон фароҳам меорад, ки дар низоми таҳсилоти олӣ кишвар мавқеи худро дар бозори минтақавии кишварҳои ИДМ ишғол кунад.

Ба ақидаи муаллиф барои ҳалли масъалаи идоракунии сифати таҳсилот лозим аст, ки чораҳои зерин амалӣ карда шаванд:

- мукаммалгардонии низоми идоракунии сифати таҳсилот, ки кафолати дақиқеро медиҳад, то дар ҷараёни банақшагирӣ, эҷод ва истифодаи тамоми равандҳо ва хизматрасониҳои таҳсилотӣ ҳадафҳои зарурӣ ба даст оварда мешаванд;
- коркарди методикаи баҳодиҳии сифат, ки тавассути он натиҷаҳои асосии амалкарди низомҳои таҳсилотӣ чен карда шуда, баҳодиҳии расидан ба ҳадафҳо сурат мегирад;
- собит кардани далелҳои иштироки байналмилалӣ зимни арзёбии зарурати ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи таҳсилот ва иштирок дар шабакаҳои байналмилалии илмӣ ва таҳсилотӣ.

Таҳқиқотҳои дар диссертатсия гузаронидашуда нишон дод, ки реҷаҳои соддагардонидашудаи гумрукӣ ва муҳоҷиратӣ низ метавонанд имконоти содироти хизматрасониҳои таҳсилотиро аз Тоҷикистон афзоиш диҳанд.

Аз ин лиҳоз, масъалаҳои такмили механизми ҳавасмандгардонии молиявии содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар заминаи омӯзиши таҷрибаи пешқадами хориҷӣ ва баррасии имкониятҳои мутобиқшавӣ ба шароити Тоҷикистон мубрам боқӣ мондаанд.

Дар таҳқиқоти илмӣ механизми дастгирии давлатии содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ пешниҳод карда шудааст. Муаллиф тадбирҳои маъмурӣ-молиявӣ ва иқтисодии дастгирии давлатии содироти хизматрасониҳои таҳсилотиро таъкид намуда, зарурати гузаштан ба модели оптималии маблағгузории раванди байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилотиро асоснок менамояд(ниг.: расми 2).

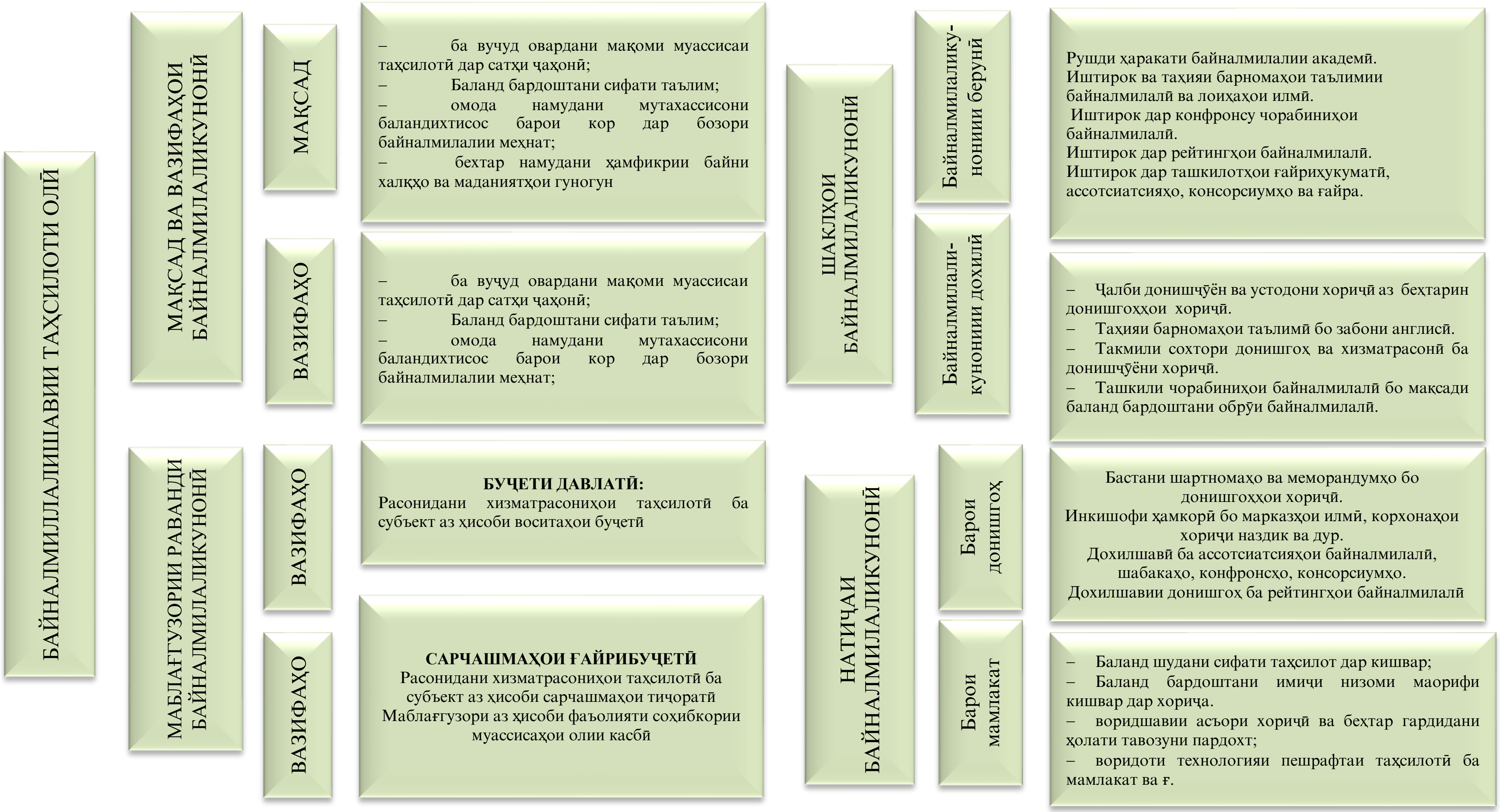

Расми 2 - Механизми ташкилӣ-иқтисодии байналмилаликунонии хизматрасониҳои таҳсилотӣ*

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чунин модел, ба ақидаи муаллиф, барои рушди инноватсия дар соҳаи маориф, татбиқи барномаҳои нави таълимӣ, ки ба содирот нигаронида шудаанд, ташаккули низоми миллии баҳодиҳии рейтингии фаъолияти макотиби олии мамлакат, такмили заминаи технологии муассисаҳои таълимӣ ва бунёди лабораторияҳои муосири илмӣ-тадқиқотӣ зарур аст. Новобаста ба тиҷоратикунонии хизматрасониҳои муассисаи таҳсилоти олӣ, муаллиф идомаи маблағгузории буҷетии соҳаи маорифро зарур мешуморад.

Дар кори диссертатсионӣ кафолати давлатии ба роҳ мондани содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ ҳамчун самти муҳими ҳам сиёсати маориф ва ҳам сиёсати тиҷорати хориҷии мамлакат муҳим дониста мешавад. Дар баробари ин, дар диссертатсия баъзе равишҳо оид ба татбиқи стратегияи содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар асоси фаъолгардонии стратегияҳои содиротии мактабҳои олӣ, таҳияи сиёсати фаъоли содиротӣ ва механизми ҳамоҳангсозии манфиатҳои ҳамаи субъектҳои дар ин самт иштирокдошта пешниҳод шудааст.

Таҳияи сиёсати мутавозуни буҷетӣ аз ҷониби давлат барои рушди содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ, инчунин модели маблағгузории омехта ба роҳ мондани фаъолияти иқтисодии хориҷии муваффақи муассисаҳои таҳсилоти олиро кафолат медиҳад.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ нишон дод, ки дар баробари дигар субъектони фаъолияти иқтисоди берунӣ, макотиби олии кишвар ҳангоми роҳандозии содироти хизматрасониҳои байналмилалии таҳсилотӣ метавонанд ба иштирокчии комилҳуқуқи амалиётҳои содиротию воридотӣ табдил ёбад ва дар ин ҷода дар мамлакат барои табдили соҳаи маориф ба соҳаи ба содирот нигаронидашуда иқтидори воқеӣ вуҷуд дорад.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДОТ

Таҳқиқоти гузаронидашуда ба муаллиф имкон дод, ки чунин хулоса ва пешниҳодҳоро манзур гардонад:

Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

1. Дар диссертатсия байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ҳамчун тамоюли объективии ҳамгироии низоми миллии таҳсилот ба фазои ҷаҳонии таҳсилот, ки иқтидорҳои пайвастсозандаи онро васеъкунии ҳуқуқу озодиҳои бозорҳои миллии мол ва хизмат, рақамикунонии равандҳои таҳсилотӣ, авҷдиҳӣ ва фаррохсозии самти муҳоҷирати таълимӣ, гузариш ба низоми болонию ғарбикунонии таҳсилоти олӣ ташкил медиҳанд, баррасӣ карда шудааст. Байналмилаликунонӣ тариқи пешбурди ҳиҷрати академӣ байни давлатҳо дастрасии донишҷӯёнро ба сарчашмаҳои муосири дониш ва малакаи омӯзиш ҳавасманд намуда, сарчашмаҳои маблағгузории фаъолияти макотиби олиро гуногуннавъ гардонида, воситаи муҳими муаррифии арзишҳои миллӣ дар хориҷа ва омили муҳими баланд бардоштани рақобатпазирии мамлакат ба шумор меравад.

2. Ҳалли бисёре аз масъалаҳои глобалӣ бевосита ба татбиқи таҷрибаи байналмилаликунонии таҳсилот дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ алоқаманд аст. Бозравонагардонии низоми таҳсилот ба фаъолияти инноватсионӣ ва гузариш ба таҳсилоти дуалӣ на танҳо омӯзиш дар муассисаҳои олии мамлакатро муътабар мегардонад, балки ба дараҷаи назаррас ба баланд бардоштани сифати

хатмкунандагон оварда мерасонад, ки барои фаъолият дар истеҳсолоти мураккаб ва истеҳсолоти батехнологияи пешрафта асосёфта омодаанд. Рушди низоми таҳсилоти фаромарзӣ, тариқи ҳавасмандгардонии ҳиҷрати таълимии донишҷӯён ба наздиккунии низоми миллии таҳсилот ба низоми ҷаҳонии он мусоидат менамояд.

3. Дар диссертатсия омилҳои таъсиррасон ба раванди байналмилалишавии низоми таҳсилот, интихоби муассисаҳои таҳсилоти олии хориҷӣ аз ҷониби довталабон гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Мавқеи байналмилалии забони таҳсилот, бозори мутавозини меҳнат дар хориҷа, мавқеи муассисаҳои таҳсилоти кишвар дар миқёси минтақавию ҷаҳонӣ, ҳаҷми маблағи таҳсил ва ҳамчунин решаҳои таърихию хешутаборӣ байни давлатҳо ва муносибат бо донишҷӯёни хориҷӣ ҳамчун омилҳои муҳими интихоби кишвар барои омӯзиш дар хориҷа баррасӣ карда шудаанд.

4. Дар шароити иқтисоди бозорӣ рушди устувори бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ ба танзими самаранок ва мутавозин аз тарафи давлат алоқаманд аст. Ба воситаи танзими низоми таҳсилот, давлат дигар вазифаҳои муҳимро иҷро менамояд: вазифаҳои иҷтимоӣ, илмию техникӣ, рушди инноватсионӣ. Таъмини мутавозинии тақозо ва арза ба мутахассисон яке аз масъалаҳои муҳими давлат, махсусан дар шароити пайдоши касбҳои нав ва аз байн рафтани касбҳои кӯҳна ба шумор меравад. Ин тариқи мукаммалгардонии низоми ояндабинии тақозои иқтисодиёти мамлакат ба мутахассисон, фароҳам овардани шароити мусоиди ҳавасмандгардонанда ва ҷонноккунандаи рушди инноватсионии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба даст оварда мешавад.

5. Дар кори илмӣ дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ хулосабарорӣ карда шудааст, ки рушди назарраси содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ, ба афзоиши воридшавии асъори хориҷиро ба мамлакат мусоидат намуда, ба некуаҳволии ҳайати профессорону омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олӣ таъсири мусбӣ мерасонад ва завқи онҳоро ба пешбурди таҳқиқоту коркардҳо зиёд мегардонад. Аз тарафи муаллиф чунин тамоюлҳои рушди бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои таҳсилотӣ ошкор карда шудаанд: идомаёбии афзоиши теъдоди донишҷӯёни хориҷӣ, болоравии даромаднокии пешниҳоди хизматрасониҳои таҳсилотӣ, таҷдиди низомҳои миллии таҳсилот, рушди барномаҳои миллии мубодилаи донишҷӯён, пайдошавии пешкашкунандагони хусусии хизматрасониҳои таълимӣ дар бозори таҳсилот ва ғ.

6. Дар марҳилаҳои аввали байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ татбиқи чунин ҷанбаҳои таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқанд: таҳия ва татбиқи сиёсати ба содирот нигаронидашудаи маориф, таҳия ва татбиқи барномаҳои нави таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти дуалӣ, наздик кардани стандартҳои миллӣ ва стандартҳои байналмилалӣ; такмили заминаи қонунгузорӣ дар самти байналмилаликунинонии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ, тавсеаи доира ва номгӯи ихтисосҳои ба содирот нигаронидашуда ва пурзур намудани фаъолияти маркетингии муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат.

7. Бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ қисми ҷудонашавандаи бозори хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар ҳолати рушди босуръат қарор

дорад. Вай барои такрористеҳсолоти сармояи инсонӣ барои эхтиёҷоти иқтисодиёти мамлакат нақши муҳимро мебозад. Солҳои охир озодкунии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ифтитоҳи филиалҳои муассисаҳои таҳсилотии хориҷӣ дар мамлакат мусоидат намуда, боиси афзоиши шумораи донишҷӯёни тоҷик дар хориҷи кишвар гардид, ки рақобатро дар бозори миллии хизматрасониҳои таҳсилотӣ афзоиш дод.

8. Барои зиёд намудани шумораи донишҷӯёни хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим шуморида шудааст, ки миқдори имтиёзҳои ҳуқуқиву молиявӣ, иқтисодӣ ва маъмурӣ барои шахсони воқеие, ки бо мақсади таҳсил ба Ҷумҳурии Тоҷикистон меоянд зиёд карда шавад. Соддагардонии сиёсати муҳоҷират, таъмини низоми бидуни раводид барои убури марзҳо дар оянда барои афзоиши теъдоди донишҷӯёни хориҷӣ дар кишвар ва содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ зарур аст. Рушди минбаъдаи иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иттиҳодияҳои ҳамгироӣ, истифода аз иқтидори узвияти кишвар дар созмонҳои байналмилалӣ, тавсеаи ҳамкориҳои кишвар бо кишварҳои дуру наздик метавонад ба ҳамгироии Тоҷикистон дар фазои ҷаҳонии таҳсилот мусоидат намуда, соҳаи маорифро ба соҳаи муҳими иқтисодиёти миллӣ таблид диҳад.

9. Дар диссертатсия чунин монеаҳо дар соҳаи байналмилалигардонидани бозори хизматрасониҳои таълимӣ ошкор карда шудаанд: инкишофи нокифояи механизмҳои муҳоҷирати таълимии донишҷӯён ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олӣ, рақобатпазирии низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонии таҳсилот, рушди нокифояи содироти хизматрасониҳои таҳсилотӣ; бартарияти забони тоҷикӣ дар раванди таълим ва мавҷуд будани шумораи ками барномаҳои таҳсилоти бо забонҳои хориҷӣ; мукаммал набудани базаи қонунгузорӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандони хориҷӣ дар ҷараёни таҳсил дар Ҷумҳурии Точикистон, маҳдудиятгузорӣ барои кор ба шаҳрвандони хориҷӣ ҳангоми таҳсил.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

10. Бароиислоҳи бақияи манфии тавозуни хизматрасониҳои байналмилалӣ дар соҳаи таҳсилот андешидани тадбирҳо оид ба тавсеаи иқтидори содиротии хизматрасониҳои таҳсилотӣ, таҳияи стратегияи миллии байналмилалигардонии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ аз ҷониби вазорату идораҳои ваколатдор ва таҳияи механизмҳои пешниҳоди хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар шакли фосилавӣ зарур дониста мешавад. Ҳамаи ин имкон медиҳад, ки контингенти донишҷӯёни хориҷӣ, ки дар Тоҷикистон таҳсил мекунанд, васеъ карда шавад.

11. Барои ташаккули бартарии рақобатии муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат дар хориҷи кишвар тадбирҳо оид ба баланд бардоштани самаранокӣ ва мақсаднокии истифодаи ҳамаи захираҳои моддӣ ва ғайримоддии соҳаи маориф, якҷоя бо иқтидори ҳайати профессорон ва омӯзгорони макотиби олӣ ва имконияти технологии онҳо пешниҳод карда шудаан. Афзоиши сармоягузорӣ дар самти азхудкунии бозорҳои нави хизматрасониҳои таҳсилотӣ, пешбурди хизматрасониҳои ба бозорҳои хориҷӣ пешниҳодшаванда, рушди иқтисодиёти донишбунёд барои муаррифии муасисаҳои таҳсилоти олии мамлакат дар хориҷа шароити мусоид фароҳам меоварад.

12. Ифтитоҳи филиалҳои донишгоҳҳои ватанӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, татбиқи барномаҳои муштараки таълимӣ бо кишварҳои Осиё ва минтақаи Аврупо, иштироки макотиби олӣ дар низомҳои рейтингии байналмилалӣ барои таъмини татбиқи бомуваффақияти стратегияи содиротии муассисаҳои таҳсилоти олӣ дар хориҷи кишвар зарур арзёбӣ мегардад. Таъмини рақобатпазирии макотиби олӣ дар хориҷа бояд ҳадафи муштараки давлат, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоми муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат бошад. Гузариш ба низоми Болония таҳсилот шарти ҳатмии ташаккули симои мусбати пешкашкунандагони ватании хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар хориҷи кишвар мебошад.

13. Дар асоси таҳлили гузаронидашуда дар диссертатсия чунин самтҳои асосии рушди бозори байналмилалии хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд: рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи содироти хизматрасониҳои таълимӣ; густариши муҳоҷирати академии омӯзгорон барои омӯзонидани фанҳои таълимӣ; рушди франчайзинги таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; муосиргардонии усулҳои таълим ва таҳияи усулҳои нав дар соҳаи таҳсилот; фаъол намудани иштироки донишгоҳҳо дар озмунҳо ва лоиҳаҳои илмии байналмилалӣ; рушди маблағгузории раванди байналмилалишавии муассисаҳои таҳсилоти олӣ; таҳияи стратегияи байналмилаликунонии донишгоҳҳо ва донишкадаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; таҳкими раванди ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди Болония.

14. Дар диссертатсия тавсияҳои илман асоснокшуда оид ба такмили низоми идоракунии сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ, ки ба истеъмолкунандагони хориҷӣ пешкаш карда мешавад, мукаммалгардонии методологияи сиёсати баҳодиҳии донишҷӯёни хориҷӣ, рушди ҳамкориҳои илмию таълимӣ бо шабакаҳои байналмилалии таҳсилотӣ, иштирок дар озмунҳои байналхалқӣ ва ташаккули симои мусбии низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тавассути роҳандозии чорабиниҳои ҳамгирошудаи маркетингӣ пешниҳод карда шудаанд.

15. Барои баланд бардоштани рақобатпазирии муасисаҳои таҳсилоти олӣ дар раванди байналмилалишавӣ ва ҷаҳонишавии таҳсилоти олӣ механизми молиявии дастгирии давлатии фаъолияти онҳо тавассути қабули низомҳои сармоягузории мустақим ва ғайримустақими, ки ба таҷдиди инфрасохтори низоми таҳсилот, ҷорӣ намудани инноватсия ва ноу-хау дар фаъолияти пешниҳодкунандагони хизматрасониҳои таҳсилотӣ, ҷуброни хароҷоти муассисаҳои таҳсилоти олӣ барои гузаронидани таҳқиқоту коркардҳои муштарак бо шарикони хориҷӣ, бунёди лабораторияҳои таълимии муосир ва ғайра пешниҳод карда шудааст.

РӮЙХАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

А) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд:

[1-М] Мухаков, М.А. Дастовардҳои кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва имкониятҳои рушди он дар Тоҷикистон [Матн] / М.А. Мухаков // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2021. – № 2 (74). – С. 279-294.

[2-М] Мухаков, М.А. Марҳилаҳои рушди таҳсилоти олии касбӣ дар Тоҷикистон ва дурнамои имконияти рушди он [Матн] / М.А. Мухаков // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № S2. – С. 145-151.

[3-М] Мухаков, М.А. Роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои таҳсилотӣ [Матн] / Д.Б. Қодирзода, М.А. Мухаков // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. - № 3(79). – С. 163-177.

Б) Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба табъ расидаанд:

[4-М] Мухаков М.А. Показатели внедрения инновационной деятельности на предприятии [Текст] / У. М. Джумаев, М. Мухаков, П. Лоиков // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему “ Нақш ва моҳияти сармояи инсонӣ дар рушди инноватсионии тоҷикистон”, Душанбе, 27-28 ноября 2020 года. -Экономика Таджикистана. – 2019. – № 3. – С. 87-92.

[5-М] Мухаков М.А. Ташаккули рушди инноватсионӣ дар соҳаҳои низоми идоракунии ҳамлу нақли байналмилалӣ дар Тоҷикистон [Матн] / А.А. Шералиев, М.А. Мухаков, Қ.О. Бобоев // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Консепсияи инноватсионии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: асосҳои назариявӣ, муаммоҳо ва самтҳои амалисозии он”, Душанбе, 5-6 декабри соли 2019. - Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – № S4-1. - С. 119-122.

[6-М] Мукаммалсозии механизми иқтисодии байналмиллалигардонии хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Тамоюлҳои муосири байналмилалишавӣ ва масъалаҳои таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ / Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ. ДБССТ (27.05.23), Душанбе, Соҳибкор, 2023. - С. 83–88.

ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ И ДЕМОГРАФИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

УДК: 378 (575.3)

На правах рукописи

МУХАКОВ МАНУЧЕХР АМИРХАНОВИЧ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ РЫНКА УСЛУГ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

АВТОРЕФЕРАТ
на соискание учёной степени
кандидата экономических наук
по специальности: 08.00.13 - мировая экономика

Душанбе -2023

Диссертация выполнена в отделе сравнительных экономических исследований Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана

Научный руководитель: **Кодирзода Диловар Бахридин** - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского национального университета

Официальные оппоненты: **Саидова Мунавар Хамидовна** - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции;

Хамидова Сарвиноз Хамрабоевна - кандидат экономических наук, заведующая кафедрой банковское дело ГОУ Худжандского государственного университета им. академика Бободжона Гафурова".

Ведущая организация: **Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана**

Защита диссертации состоится на заседании диссертационного совета 6D.КОА-004 при Национальном университете Таджикистана «30» сентября 2023 года, в 11:00. Адрес: 734025, ш. Душанбе, ул. Буни Хисорак, Студенческий городок, учебный корпус 8, e-mail: shamsov1976@mail.ru, телефон ученого секретаря: (+992) 918788938.

Ознакомиться с диссертацией можно в научной библиотеке университета и на официальном сайте Национального университета Таджикистана (www.tnu.tj).

Автореферат разослан «_____» _____________ 2023г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета
д.э.н., доцент **Шамсов И.С.**

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы диссертации. Стабильное развитие рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан в условиях укрепления и продвижения вперед экономики страны, которое направлено на либерализацию внешней торговли и интеграцию в мировую экономику, связано с интернационализацией деятельности поставщиков услуг высшего образования. Усиление интеграции рынка услуг в сфере образования Республики Таджикистан с учетом ее формирующейся модели развития на мировом рынке образовательных услуг станет одним из важных факторов поступательного движения экономических, политических и культурных интеграционных процессов в стране, способствующих повышению уровня конкурентоспособности национальной экономики и статуса высших учебных заведений за рубежом. В то же время на современном мировом рынке прослеживается процесс формирования и развития региональных образовательных групп, который рассматривает необходимость присоединения к ним наших высших учебных заваедений, с учетом защиты интересов субъектов рынка образовательных услуг и его потребителей. Современные модели развития рынка образовательных услуг основаны на системе обмена знаниями через академическую мобильность студентов и преподавателей, что ставит вопрос о развитии экспорта и импорта образовательных услуг в стране. В связи с этим, повышение потенциала высших учебных заведений страны базируется на совершенствовании их кадрового состава, роста эффективности системы управления качеством, оказываемые не только образовательные, но и дополнительные сопутствущие услуги, связанных с образованием, развития международного сотрудничества с ведущими мировыми поставщиками образовательных услуг и т.п. Как отмечает Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон: «В период независимости мы создание национального образования и вхождение в атмосферу международного образования объявили своей важнейшей целью и приоритетным направлением социальной политики Правительства страны. Ибо, мы считаем, что формирование нации начинается с образования и забота к этой сферы – это есть инвестирование для развития человеческого потенциала и создания благоустроенного будущего государства и Родины»[1]. Следовательно, интернационализация деятельности вузов Республики Таджикистан представляет собой объективный и постоянно развивающийся процесс, который, наряду с представлением экономических и культурных ценностей страны, является важным источником поступления иностранной валюты, импорта новых технологий в Республику Таджикистан, которые становятся важным фактором экономического развития.

В связи с этим, совершенствование экономического механизма интернационализации рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан

---

[1] Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» / http: // president.tj / Сайт Президента Таджикистана. – Душанбе: 2021.

с учетом складывающихся тенденций, является важной частью политики подготовки кадров в Республике Таджикистан и обеспечения конкурентоспособности высших образовательных учреждений. Все это определяет важность и актуальность настоящей научно-исследовательской работы.

Степень разработанности научной темы. Изучение вопросов интернационализации рынка услуг в целом и образовательных услуг в частности, всегда находились в центре внимания отечественных и зарубежных экономистов. Основные теории интернационализации рынка услуг и развития интегрированных групп в этой сфере частично отражены в работах представителей классической, кейнсианской и институциональных экономических школ.

В разработку теории интернационализации рынка услуг внесли свой вклад следующие зарубежные ученые: Грегор А.Д., Лехтинен У., Серисто Х., Седерквист М., Вагнер М., Вахштайн Б.С., Верденхоф О.Р., Галичин В.А., Ганчеренок И., Джаим Е.А. и др.

Вопросы интернационализации рынка образовательных услуг стал объектом исследования таких российских ученых, как: Акулшина А.В., Алексанков А.М., Арсенев Д.Г., Диброва М.И., Димитрова С.И., Дмитриев Н.М., Елкина А.С., Железов Б.В., Зверев Н.И., Зорников Н., Климанович О., Климов И.С., Косевич А.В., Кузнецова С. В., Кузмич Н.И., Ларионова М.В., Мешкова Т.А., Миронов В.В., Недзелская А.Б., Неровня Т.Н., Овезова У.А., Петрова М.М., Рожков Н.Н., Рижкова Л.А., Стрижов А.М., Сутурин С.Ф, Филиппова В.М., Филиппова М.Ю., Чинаева Т.И., Чистохвалова В.Н., Шишков Ю.В., Шукин Д.В. и др.

Отдельным аспектам функционирования и развития мирового рынка образовательных услуг и вопросам интернационализации деятельности ВУЗов Таджикистана посвящены работы следующих отечественных ученых: Абдурахмонова У.М., Алифбекова З., Асророва И.А., Афганова М.М., Базаровой С.Ш., Бобоева Х.Ш., Ганиева Т.Б., Джумъаева Б.М., Кабутова М., Каюмова Н.К., Катаева А.Х., Кодирзода Д.Б., Кодировой З., Комилова С.Дж., Лутфуллоева М., Рауфи А., Рахимова Р.К., Рашидова А., Саидовой М., Содикзода Х.С., Табарова О., Хамидовой С.Х., Усмановой Т.Дж. и др.

Подчеркивая значительный вклад указанных работ в теорию и практику интернационализации рынка образовательных услуг, следует отметить, что проблема повышения конкурентоспособности вузов страны в процессе интернационализации и развития международного сотрудничества в этом аспекте изучено недостаточно. Среди них можно назвать следующие проблемы, которые еще требуют изучения и решения: совершенствование механизма интернационализации образовательных услуг; обеспечение конкурентоспособности высших учебных заведений страны в условиях либерализации рынка услуг в стране; относительно эффективное использование опыта развитых стран по интернационализации развития образовательных услуг и т.д. Кроме того, в научных трудах отечественных исследователей поднимаются вопросы, актуальные для оценки эффективности развития международного

сотрудничества в стране, а высшие учебные заведения с учетом особенностей системы высшего образования Таджикистана встречаются редко. В целом существующие научные работы большей частью посвящены формированию и развитию рынка образовательных услуг, однако, не включают вопросы его интернационализации и не отражают нарастающих условий, связанных с глобализацией этого рынка.

Важность и своевременность обозначенных проблем, возрастающая необходимость их решения на теоретическом, методологическом и практическом уровнях определили выбор темы, объект и предмет исследования, обосновали цель и задачи диссертации.

Связь исследования с программами (проектами) или научными темами. Тема диссертационной работы связана со следующими государственными программами: «Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года», «Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года», «Государственная программа внедрения информационно-коммуникационных технологий в общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан на 2018-2022 годы», а также научно-исследовательским планом Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистана.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель исследования. Цель диссертационной работы заключается в разработке и обосновании необходимости совершенствования экономического механизма интернационализации рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

• уточнить сущность интернационализации, как объективного процесса интеграции учреждений высшего профессионального образования;

• исследовать методы регулирования экспорта образовательных услуг в условиях глобализации;

• оценить современную ситуацию и тенденции интернационализации услуг в сфере образования Республики Таджикистан;

• проанализировать современное состояние, тенденции и неиспользованный потенциал развития внешнеторгового оборота услуг в сфере образования Республики Таджикистан;

• выделить стратегические ориентиры и пути интернационализации деятельности образовательных учреждений Республики Таджикистан при переходе на экономику знаний;

• обосновать пути совершенствования экономического механизма интернационализации образовательных услуг в Республике Таджикистан.

Объектом исследования являются система высшего образования и высшие учебные заведения Республики Таджикистан, как основные субъекты рынка образовательных услуг.

Предметом исследования являются социально-экономические отношения, возникающие в процессе совершенствования экономического механизма интернационализации рынка образовательных услуг.

Гипотеза исследования заключается в предположении, что интернационализация рынка образовательных услуг посредством ее интеграции в мировое образовательное пространство, повысив уровень конкурентоспособности высших учебных заведений на мировом рынке, способствует соответствию уровня образования выпускников высших учебных заведений к изменяющимся требованиям рынка труда в условиях цифровизации экономики.

Теоретической основой исследования являются фундаментальные научные исследования классиков экономической науки, исследования отечественных и зарубежных ученых, в том числе, российских, в области развития рынка образовательных услуг и его интернационализации.

Методологические основы диссертационного исследования основаны на использовании формальной логики и комплексном подходе. В диссертации для анализа использовались такие методы, как: научное осмысление, классификация, экспертная оценка качества, количественная оценка, сравнительный анализ и синтез, математическое моделирование с применением компьютерных программ.

Источник информации. В качестве первичной информации использованы материалы Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Министерства образования и науки Республики Таджикистан, Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан, Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан, а также других государственных, отраслевых программ по формированию и развитию рынка образовательных услуг.

Исследовательская база. Диссертационное исследование выполнено в Отделе сравнительных экономических исследований Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистана.

Научная новизна диссертационного исследования состоит в теоретическом обосновании путей совершенствования экономического механизма интернационализации образовательных услуг, как объективного процесса вовлечения высших учебных заведений страны в мировую экономику и разработке практических рекомендаций по повышению их конкурентоспособности в условиях глобализации.

Существенными результатами диссертационного исследования, обладающими научной новизной, являются:

- уточнены сущность и особенности интернационализации, как объективного процесса интеграции высших профессиональных учебных заведений в мировое образовательное пространство, выявлены формы, факторы и этапы интернационализации, выявлены традиционные, компетентностно-ориентированные и стратегические подходы к интернационализации услуг высшего образования;

- ➢ выделены методы регулирования экспорта образовательных услуг в условиях глобализации, раскрыта роль государства в усилении процессов интернационализации рынка образовательных услуг, защиты национальных и культурных ценностей в процессе глобализации, совершенствование структуры рынка образовательных услуг, а также решение важнейших социальных, экономических, научно технических и инновационных задач общества. Выделены геополитические, материально-финансовые и стратегические преимущества интернационализации рынка образовательных услуг;
- ➢ дана оценка современному состоянию и тенденциям интернационализации рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан, выявлено воздействие процессов глобализации на образовательный процесс в стране, открытость образовательного пространства и расширения процесса его интеграции в мировые образовательные рынки. Выявлены противоречия в сфере интернационализации вузов и уточнены показатели, определяющие рейтинг вузов и степень их конкурентоспособности за рубежом;
- ➢ выявлены особенности развития внешней торговли образовательными услугами в Республике Таджикистан и препятствия для обеспечения образовательной миграции. Доказано, что перспективы развития экспорта образовательных услуг Республики Таджикистан в большей степени зависит от качества организации таких услуг в вузах страны и соответствия профессиональных навыков выпускников требованиям современного мирового рынка труда. Раскрыты пути усиления процесса интернационализации учебных заведений посредством прохождения международной аккредитации и организации маркетингово-выставочных мероприятий за рубежом;
- ➢ обоснованы стратегические направления интернационализации деятельности поставщиков услуг высшего образования в Республике Таджикистан в условиях перехода к экономике знаний, болонизации и западофикации высшего образования посредством расширения академической эмиграции субъектов образовательного процесса, развития образовательного франчайзинга, перехода к глобальным стандартам качества услуг высшего образования и др.;
- ➢ предложены пути совершенствования экономического механизма интернационализации образовательных услуг на основе усиления государственной поддержки процесса интернационализации деятельности высших учебных заведений страны, с учетом расширения интеграции рынка образовательных услуг и разработаны методические рекомендации по повышению их конкурентоспособности.

Положения, выносимые на защиту. По результатам, полученным в ходе исследований, на защиту выносятся следующие положения:

- ➢ уточнены сущность и особенности интернационализации, как объективного процесса интеграции высших профессиональных учебных заведений в мировое образовательное пространство;
- ➢ выделены методы регулирования экспорта образовательных услуг в условиях глобализации и раскрыта роль государства в усилении процессов интернационализации рынка образовательных услуг;

- дана оценка современному состоянию и тенденциям интернационализации рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан и выявлены противоречи в данном направлении;
- выявлены особенности развития внешней торговли образовательными услугами в Республике Таджикистан и препятствия для обеспечения образовательной миграции;
- обоснованы стратегические направления интернационализации деятельности поставщиков услуг высшего образования в Республике Таджикистан в условиях перехода к экономике знаний;
- предложены пути совершенствования экономического механизма интернационализации образовательных услуг на основе усиления государственной поддержки процесса интернационализации деятельности высших учебных заведений страны.

Теоретическая и практическая значимость результатов исследования заключается в том, что полученные в диссертационной работе научные результаты и предложения будут реализованы для повышения конкурентоспособности высших учебных заведений страны в условиях участия в международных соглашениях в сфере образования. Выводы, представленные автором, дают возможность стимулировать развитие экспорта образовательных услуг в стране.

Результаты исследования могут быть использованы в высших учебных заведениях страны и регулирующих органах отрасли при обосновании политики регулирования сферы, а также при мониторинге международной деятельности высших профессиональных вузов.

Степень достоверности результатов исследования подтверждается точным и целенаправленным использованием статистических источников по исследуемым проблемам, большим объемом используемых первичных данных, что позволило провести глубокий анализ развития и управления механизмом интернационализации рынка образовательных услуг.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация соответствует следующим пунктам паспорта специальности 08.00.13 - Мировая экономика: 1. Всемирное хозяйство, его структура, закономерности и современные тенденции развития; 4. Интернационализация хозяйственной жизни. Глобализация экономической деятельности, ее факторы, этапы, направления и формы. Взаимодействие региональной интеграции и экономической глобализации; 17. Мировой рынок товаров и услуг: тенденции развития, отраслевая и фирменная структура. Организация и техника международной торговли; 18. Современные рыночные стратегии и их роль в развитии международного обмена. Методические аспекты международной конкурентоспособности. Формы и методы конкуренции в различных секторах мирового рынка; 28. Пути и формы интеграции Таджикистана в систему мирохозяйственных связей. Особенности внешнеэкономической деятельности на уровне предприятий, отраслей и регионов; 29. Участие Республики Таджикистан в международном разделении труда. Формирование и перспективы развития экспортного потенциала и импортных потребностей экономики

Таджикистана. Возможности улучшения международной производственной специализации Таджикистана.

Личный вклад соискателя. Диссертационное исследование проводилось непосредственно автором. Положения, представляемые на защиту, разработаны лично автором. Определена роль интернационализации в повышении конкурентоспособности образовательных услуг.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Основные положения и выводы диссертационного исследования докладывались и обсуждались на международных, республиканских, межрегиональных, межвузовских, научно-практических, научно-методических конференциях в период 2018–2023 гг.

Научные разработки диссертации были использованы в учебном процессе в Национальном университете Таджикистана при изучении образовательных курсов «Мировая экономика», «Международная торговля услугами» и «Международные экономические отношения».

Диссертационное исследование обсуждалось в отделе сравнительных экономических исследований и на ученом совете Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана.

Публикации по теме диссертации. Основные результаты диссертационного исследования опубликованы в 6 научных статьях, которые составляют 3,25 п.л., в том числе, 3 статьи, в рекомендованных научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и предложений, а также списка литературы. Текст диссертации напечатан на 175 компьютерных страницах и содержит 17 таблиц, 5 рисунков.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении кратко отражены актуальность темы исследования, степень изученности исследуемого вопроса, определены цель и задачи исследования, научная новизна и полученные практические результаты.

В первой главе «Теоретические основы интернационализации рынка образовательных услуг в условиях глобализации» рассматриваются теоретические основы объяснения понятия интернационализации рынка образовательных услуг, проанализированы методы регулирования экспортаобразовательных услуг в условиях глобализации и анализируется зарубежный опыт интернационализации деятельности высших учебных заведений.

Исследование показало, что выход на мировые и региональные рынки услуг высшего образования являются одним из приоритетных целей учреждений высшего образования во многих странах мира. Социально-экономическое развитие стран мира в большинстве случаев основывается на эффективности деятельности высших учебных заведений и их усилий в сфере интернационализации. Перспективы роста экспорта международных образовательных услуг в значительной мере зависит от качества оказания таких услуг и созданных конкурентных преимуществ для учреждений высшего образования. Исходя из этого, хорошо разработанная образовательная политика в сфере интернационализации рынка образовательных услуг выступает гарантом

сохранения репутации вуза и улучшения егофинансового положения в условиях глобализации и роста мобильности студентов за рубеж.

В диссертации на основе изучения концептуальных аспектов интернационализации рынка образовательных услуг, обобщены взгляды ученых касательно его содержания, раскрыта сущность интернационализации услуг высшего образования, признаки интернационализации деятельности вуза, факторы интернационализации и подходы к исследованию процессов интернационализации деятельности вузов. Автором установлены традиционные, компетентностно-ориентированные и стратегические подходы к интернационализации услуг высшего образования.

Обобщение зарубежных и отечественных исследований в области развития интернационализации образовательной деятельности вуза позволили автору диссертации предложить следующую классификацию интернационализации образовательной деятельности (см.: табл. 1).

Таблица 1. - Классификация интернационализации образовательной деятельности вуза*

О направлениях интернационализации	Об объектах интернационализации	
	Непосредственно	Посредственно
Ориентированный на внутренний рынок	Привлечение иностранных студентов, исследователей и преподавателей к образовательной, преподавательской и научной деятельности	Использование иностранной литературы в процессе обучения и в рамках научных исследований высшего учебного заведения
Ориентированный на внешний рынок	Выездное обучение преподавателей и студентов за рубежом	Публикация и использование научных трудов сотрудников и студентов вузов за рубежом
Двухнаправленный или разнонаправленный (в сфере сотрудничества)	Взаимный обмен преподавателями, студентами и исследователями	Взаимный обмен учебными и научными материалами

****Источник:*** составлено автором на основе: Климанович, О. Концептуально-терминологический аспект проблемы интернационализации высшего образования // Alma Mater: Вестник высшее образование. - 2001.- №1.- С. 10–13.

Автором сгруппированы основные факторы интернационализации деятельности учреждений высшего образования. Расширение охвата рынка образовательных услуг в мировом масштабе, технологическая инновация в сфере образования, качества знаний, предоставляемой со стороны учреждений высшего образования, развитие культурного образования и образования, связанного с религиозными многообразиями, глобализация рынка образовательных услуг, а также образование синергетического эффекта на данном рынке рассмотрены как движущие силы интернационализации деятельности вузов.

В диссертации раскрыта роль государства в усилении процессов интернационализации рынка образовательных услуг, уточнены цель, задачи и принципы государственного вмешательства в процесс интернационализации

деятельности вузов и обоснованы особенности поставки образовательных услуг в рамках ГАТС.

Отмечается, что обеспечение качества образовательных услуг и гарантия ее сохранения на высоком уровне являются важнейшими целями государственного вмешательства в процесс интернационализации рынка образовательных услуг. Рассматривая природу образовательных услуг, автором обоснован разумный государственный контроль деятельности учреждений высшего образования с аргументацией защиты национальных и культурных ценностей в процессе глобализации и интернационализации, поскольку посредством государственного регулирования процесса интернационализации государство не только совершенствует структуру рынка образовательных услуг, но и решает важнейшие социальные, экономические, научно-технические и инновационные задачи общества.

В диссертационном исследовании автор проанализировал опыт западных стран по экспорту образовательных услуг, в экономике которых образовательные услуги принесли значительные доходы. По мнению автора, в настоящее время мировая карта студенческой миграции условно ориентирована на три основные центры. Это, в первую очередь, топовые школы Западной Европы, а также исторически более молодой центр Тихоокеанского региона.

Отмечается, что по данным международной статистики, доход мирового рынка образовательных услуг составляет более 40 миллиардов долларов США. Анализ показал, что США зарабатывают около 14 млрд. долл. США, Великобритания - 5,7 млрд. фунтов стерлингов, Австралия - 3,6 млрд. долл. США, Россия примерно 70 млн. долл. США от экспорта образовательных услуг. Анализ показал, что чем больше расходы страны на образование, тем выше получаемый ими объем дохода от интернационализации высшего образования. Особенно такая взаимосвязь характерно для США, где расходы на образование составляют 5,38% ВВП и Великобритании - 5,73% ВВП. Данные показатели также высоки для Франции -5,49% ВВП и Германии -4,95% ВВП (см.: табл. 2).

Таблица 2. - Государственные расходы на высшее образование в 2020 году, в процентах от ВВП.

Страны	Расходы государства для высшего образования, в процентах от ВВП
Австралия	5,23
Австрия	5,50
Германия	4,95
Канада	5,28
Новая Зеландия	6,34
Великобритания	5,73
США	5,38
Финляндия	7,17
Франция	5,49
Швеция	7,68

Источник: Government expenditure on education as% of GDP // The World Bank. URL: https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?end=2016&start=1997.

Проведенный анализ показал, что число иностранных студентов за рубежом превышает 2 млн. человек. В диссертации страны мира сгруппированы автором

по количеству иностранных студентов. Анализ показал, что США, Великобритания, Германия, Франция, Австралия, Россия, Япония, Испания, Канада и Бельгия относятся к первому десятку стран в мировом рейтинге по привлечению иностранных студентов. По мнению автора, организация эффективной деятельности вузов, на протяжении длительного исторического периода времени является основным фактором успеха названных стран в аспекте интернационализации. Сопоставление развитых и развивающихся стран по показателю расходов на высшее образование показало, что в первой группе стран развитие системы образования финансируется в значительных суммах, в то время как для вторых групп они являются незначительными (почти 3 % от ВВП).

По мнению автора, интернационализация образования становится одной из важных составляющих образовательной политики стран Организации экономического сотрудничества и развития. По данным этой организации и ЮНЕСКО, в 2019 г. в регионе ОЭСР и их странах-партнерах число студентов, обучающихся в зарубежных странах, составил 1,9 млн. человек, что на 15% больше, чем мобильность студентов в предыдущих годах. По проценту иностранных студентов от общего числа учащихся лидерами выступают такие страны, как Австралия (17,7 %) и Швейцария (17,0 %) (см.: табл.3).

Таблица 3. - Распределение иностранных студентов в вузах по странам в 2019 г.*

Обучающие страны	Количество иностранных студентов	Процент иностранных студентов от общего числа учащихся
США	582 996	3,7
Великобритания	225 722	10,1
Германия	219 039	10,1
Франция	147 402	10,0
Австралия	120 987	17,7
Япония	74 892	1,9
Россия	70 735	0,9
Испания	44 860	2,4
Канада	40 033	3
Бельгия	38 150	11,0
Австрия	31 682	12,7
Италия	29 228	1,5
Швеция	28 664	7,5
Швейцария	27 765	17,0
Всего	**1 993 966**	

Источник: Educational Services Global Market Report 2022 – Market Size, Trends, and Global Forecast 2022-2026. 400 October 2022. – 400 p.

В диссертации выделены геополитические, материально-финансовые и стратегические преимущества интернационализации рынка образовательных услуг. На основе изучения зарубежного опыта, применительно к Таджикистану, автор считает необходимым разработку обширных скоординированных программ в сфере усиления интернационализации высшего образования в стране. Кроме того, разработка стратегии развития экспорта образовательных услуг за рубеж в стране с учетом национальных интересов страны минимизирует

риск снижения количества абитуриентов высших учебных заведений страны и рост оттока финансовых средств в зарубежные вузы.

Во второй главе «Современное состояние и тенденции интернационализации рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан» приведена общая характеристика развития рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан и проведен анализ динамики изменения объема внешней торговли образовательных услуг в Республике Таджикистан.

В диссертационном исследовании проведен анализ общих показателей развития рынка образовательных услуг, динамики роста поступлений и выпуска студентов в ВУЗ-ах страны, соотношение дневных и заочных форм обучения студентов (см.: табл. 4).

Таблица 4. - Прием и выпуск студентов в учреждениях высшего профессионального образования Республики Таджикистан по формам обучения (чел.).

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2014
Общее число студентов поступивших в ВУЗ	31443	38540	42693	46558	51424	60389	61941	51856	163,55
Очное	26492	31186	36025	37906	40801	43444	50181	41451	156,47
Заочное	4951	7354	6668	8652	10623	16945	11760	10405	210,16
Общее число выпускников ВУЗ-ов	30202	29504	33153	38465	44606	43166	42395	53627	177,56
Очное	20351	20337	22581	25999	27308	28628	27736	31274	153,67
Заочное	9851	4346	4937	12466	17298	14538	14659	22353	226,91

Источник: Образование в Республике Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: 2022. - С. 69–70.

В диссертации отмечается, что с 2014 по 2021 годы прием студентов в ВУЗы увеличился на 63,55 процентных пункта. Если 2014 году он составил 31443 человек, то в 2021годууже достиг 51424 студентов. Рост поступивших студентов на дневную форму обучения составил 56,47%. Пик роста студентов-заочников приходится на 2017/2018 учебный год. Исследования показывают, что количество заочников увеличивается в процессе обучения с изменением форм обучения. Например, если в 2014 году на заочном отделении обучение закончили 9 851 человек, то в 2021 году это число достигло 22353человек и увеличилось на 226,9 %. Сокращение числа студентов очной формы обучения в вузах зависит, прежде всего, от финансового положения их родителей и желания студентов совмещать учебу с работой. Количество студентов, обучающихся на заочных отделениях, зависит от хода реструктуризации производства, перепрофилирования работников и перечня специальностей, по которым допускается учеба на заочных отделениях.

В диссертации автором также проанализированы экономические показатели развития высших профессиональных учебных заведений по отдельным регионам Республики Таджикистан (см.: 5).

Таблица 5. - Учреждения высшего профессионального образования в регионах*

		2015	2016	2017	2018	2019	2022	2022/2015
Республика Таджикистан	**I****	38	39	39	39	40	41	107,89
	II***	165304	176461	186914	195657	245900	239539	144,91
ГБАО	**I**	1	1	1	1	2	2	200,00
	II	4250	4509	4712	4765	4069	3731	87,79
Хатлонская область	**I**	5	5	6	6	6	6	120,00
	II	26222	28330	29453	32979	49656	50031	190,80
Согдийская область	**I**	7	7	7	7	7	7	100,00
	II	34166	37881	40657	40046	48379	47686	139,57
г. Душанбе	**I**	24	24	24	24	24	25	104,17
	II	99005	103561	109894	115042	139919	134576	135,93
РРП	**I**	1	1	1	1	1	1	100,00
	II	1,7	2,2	2198	2825	3877	3515	206 раз

****Источник***: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: 2020. -С. 58.

** **I** -количество вузов, ед.; *** **II** - число студентов вуза, чел.

Министерством образования и науки Республики Таджикитсан поставлены конкретные задачи перед вузами страны по усилению процесса интернационализации учебных заведений, посредством прохождения международной аккредитации и организации маркетингово-выставочных мероприятий за рубежом. Однако, следует отметить, что перспективы развития экспорта образовательных услуг в Республике Таджикистан в большей степени зависит от качества организации таких услуг в вузах страны и соответствия профессиональных навыков выпускников требованиям современного рынка труда.

Исследование структуры внешней торговли образовательных услуг в Республике Таджикистан показал, что независимо от снижения общего объема экспорта международных услуг, экспорт услуг в сфере образования за последние семь лет существенно увеличился. Если в 2004 году экспорт образовательных услуг составил всего лишь 65,0 тыс. долл. США, то в 2020 году он уже достиг 4776,7 тыс. долл. США. Рост данного показателя за этот период составил 73,5 раза.

Основной объем экспорта образовательных услуг в Республике Таджикистан приходится на страны дальнего зарубежья (82,27% в 2020г.) На страны СНГ значение данного показателя является незначительным (7,72% в 2020 г.). В 2020 г. суммарный показатель импорта услуг в сферу образования составил 133319,2 тыс. долл. США. Оно снизилось на 6,3%. На страны дальнего зарубежья приходиться 82,94% импорта услуг в сферу образования. Снижение объема импорта услуг в сферу образования в 2020 году в основном связано с распространением короновирусной инфекции на уровне мирового хозяйства и применение ограничительных мер по движению физических лиц между странами. На объем внешней торговли услуг в сферу образования приходится 4,2% внешнеторгового оборота международных услуг (см.: табл. 6).

Таблица 6 - Динамика изменения внешней торговли образовательных услуг в Республике Таджикистан, тыс. долл. США.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2014
Экспорт, общий	309500,8	252390,5	231825,0	252000,5	242233,9	242358,3	138533,1	44,76
Услуги в сфере образования	65,0	82,6	66,9	3385,6	3613,9	8446,8	4776,7	7348,77
Страны СНГ	23,3	29,0	24,6	250,3	531,4	856,6	846,6	3633,48
Другие страны	41,8	53,6	42,3	3135,3	3082,5	**3990,2**	**3930,1**	9402,15
Импорт, общий	196421,4	180426,9	136464,3	122232,3	213770,7	**203019,9**	**133319,2**	67,87
Импорт услуг в сфере образования	1168,9	935,0	1145,4	1339,6	6319,9	2463,3	1095,3	93,70
Страны СНГ	39,0	47,2	97,4	199,6	638,9	246,3	186,8	478,97
Другие страны	1129,9	887,8	1048,0	1140,0	5681,2	2217,0	908,5	80,41

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: 2020. - С.389.

Количество иностранных студентов в высших учебных заведениях Республики Таджикистан в 2020 году составил 15334 человек. На географическую структуру экспорта услуг в сферу образования большая часть приходится на Узбекистан, Туркменистан, Афганистан и Кыргызстан. Наряду с названными странами студенты еще из 18 стран мира учатся в ВУЗ-ах Республики Таджикистан, среди которых также студенты из таких развитых стран, как США, Израиль, Канада, Германии и др.

Результаты исследования показали, что рынок образовательных услуг в Республике Таджикистан за последнее десятилетие стал важным элементом экономики страны и выступает составной частью региональных рынков образования, которые стали занимать особое место на рынке образовательных услуг. Воздействие процессов глобализации на образовательный процесс дало возможность открыть образовательное пространство и расширить процесс его интеграции в мировые образовательные рынки. По мнению автора, интеграция системы образования Республики Таджикистан в мировую систему образования может превратить рынок образовательных услуг в важный сектор экономики страны.

Анализ, проведенный в диссертации за 2022 год, показал, что большинство иностранных студентов обучаются на педагогических и медицинских специальностях (см.: табл. 7).

Таблица 7. - Количество иностранных студентов в высших учебных заведениях Республики Таджикистан в 2022 году*

	Туркменистан	Казахстан	Кыргызстан	Узбекистан	Афганистан	Азербайджан	Армения	Монголия	Пакистан	Иран	Китай	Индия	Россия	Другие страны	ВСЕГО
Таджикский национальный университет	5	12	6	646	164				3	1	19	1	7	23	887
Таджикский государственный педагогический универститет им. С. Айни	1723	14	5	3276	21									7	5046
Технический университет Таджикистана им. М. Осими	18	2	3	550	31									1	605
Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемура	1	2	2	242	14									0	261
Таджикский медицинский университет им. А. Сино	16	32	22	106	57	3	1		1	1		1287	26	4	1556
Российской-Таджикский (Славянский)университет	106	3	2	279	3	3		1			35		129	10	571
Таджикский государственный университет коммерции				104	38	1							1	0	144
Технологический университет Таджикистана	1	3	1	78	7						2			0	92
Кулябский государственный университет им. А. Рудаки	2			12	3									0	17
Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава	84			142	2									0	228
Дангаринский государственный университет	40			60	3								1	0	104
Худжанский государственный университет им. Б Гафурова	4	28	66	2502	2									2	2604
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики	2			330										0	332
Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзаде	143		2	676	2									0	823
Таджикский государственный финансово- экономический университет	16	3	1	792	5								3	0	820
Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана				168	2									1	171
Таджикский государственный институт культуры и искусств именем М.Турсунзаде	1		2	78	3									0	84
Таджикский институт физической культуры имени С. Рахимова				331										0	331
Таджикский педагогический институт в г. Пенджикенте				459										0	459
Другие университеты		4	6	142	6				1	1		1	17	41	199
ВСЕГО	2162	103	118	10975	376	7	1	1	5	3	58	1289	184	52	**15334**

Источник: сайт Министерства образования и науки Республики Таджикистан. - Душанбе: 2023.

В диссертации автором также проанализирована динамика изменения количества таджикских студентов, обучающихся за рубежом (см.: табл. 8).

Таблица 8. - Количество студентов, обучающихся в высших учебных заведениях и научных учреждениях зарубежных стран (2019–2022 гг.)*

Страны	2019	2022	2022/2019
Россия	24604	31981	129,98
Китай	4075	4251	104,32
Белоруссия	1151	1471	127,80
Казахстан	959	980	102,19
Кыргызстан	698	273	39,11
США	321	276	85,98
Украина	220	101	45,91
Польша	293	294	100,34
Турция	283	745	263,25
Малайзия	84	167	198,81
Корея	125	162	129,60
Германия	172	176	102,33
Иран	61	4	6,56
Япония	71	54	76,06
Литва	79	34	43,04
Индонезия	69	16	23,19
Кипр	56	37	66,07
Чехия	16	46	287,50
Туркменистан	39	6	15,38
Узбекистан	54	84	155,56
Кувейт	16	48	300,00
Саудовская Аравия	35	34	97,14
Азербайджан	21	19	90,48
Канада	15	17	113,33
Латвия	39	34	87,18
Италия	43	39	90,70
Австрия	30	17	56,67
Франция	7	9	128,57
Катар	6	74	1233,33
Великобритания	12	31	258,33
Другие страны Европы	264	34	12,88
Всего	34065	41528	121,91

Источник: Составлено автором на основе информации Министерства образования и науки Республики Таджикистан.

Глава 3 «Стратегические направления интернационализации рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан» определяет основные направления интернационализации рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан, предлагает пути повышения конкурентоспособности вузов страны за рубежом, а также представляет разработку организационно-экономического механизма государственной поддержки процесса интернационализации деятельности вузов Республики Таджикистан при осуществлении экспорта образовательных услуг за рубеж.

По мнению автора, проблема интеграции высшего образования Республики Таджикистан в международное образовательное пространство во многом определяется способностью соответствовать сформировавшимся в мире нормам или стандартам. Это важно еще и потому, что отечественные вузы отстают от зарубежных по многим критериям. В то же время существует ряд препятствий на уровне администрирования образовательного процесса и его качественного содержания в странах СНГ, которые снижают уровень мобильности и возможности развития человеческих ресурсов. Таким образом, возникла необходимость реформирования системы науки и образования в целом в странах СНГ для создания единого научно-образовательного пространства.

В диссертации предложены основные направления интернационализации деятельности вузов страны (см.: рис. 1).

подготовки с

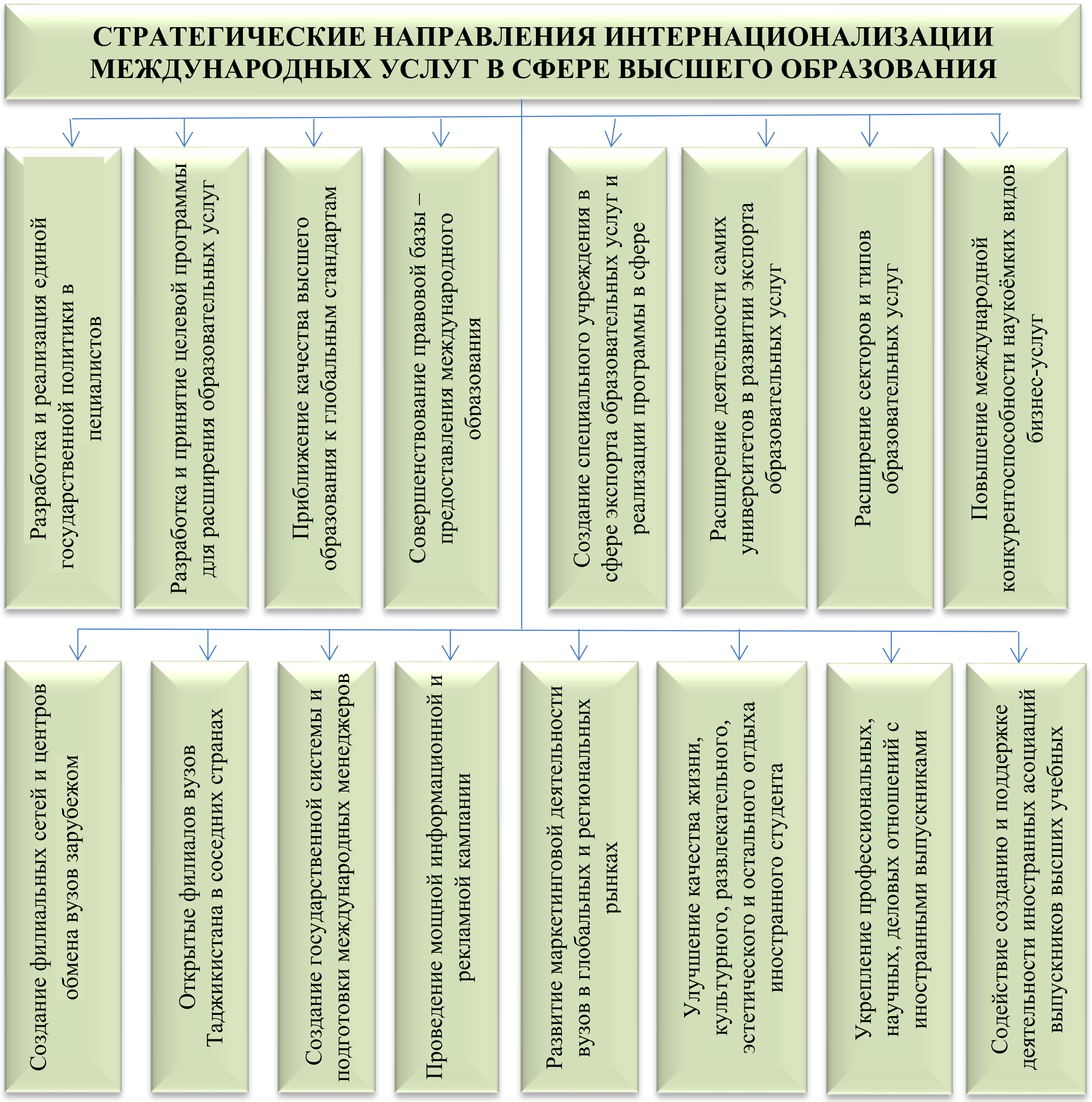

Рисунок 1. – Основные уровни интернационализации образовательных услуг в Республике Таджикистан*

Источник: составлен автором

На основе анализа, проведенного в диссертации, автор представляет следующие ориентиры международной деятельности субъектов рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан:

1. Развитие международного сотрудничества в сфере экспорта образовательных услуг.

2. Расширение академической эмиграции субъектов образовательного процесса.

3. Развитие образовательного франчайзинга в Республике Таджикистан.

4. Модернизация педагогических методов и разработка новых методов в образовании.

5. Активизация участия вузов в конкурсах и международных исследовательских проектах.

6. Развитие финансирования деятельности образовательных учреждений для выхода на международный рынок.

7. Разработка стратегии интернационализации университетов и институтов Республики Таджикистан.

8. Усиление процесса присоединения Республики Таджикистан к Болонскому процессу и др.

В целях оценки состояния конкурентоспособности высших учебных заведений страны и выявления перспективных направлений их деятельности в диссертации «индекс уровня образования» оценивается в качестве одного из важных показателей, отражающих состояние образования в стране (см.: табл. 9).

Таблица 9. - Рейтинг стран мира по индексу уровня образования в 2020 г.*

	Страны дальнего зарубежья			Бывшие страны СССР			
№	Страны	Значение индекса	Расходы, в % от ВВП	№	Страны	Значение индекса	Расходы, в % от ВВП
1	Германия	0.943	4,6	26	Грузия	0.862	3,2
2	Норвегия	0.930	7,3	32	Белоруссия	0.838	4,5
3	Великобритания	0.928	5,6	39	Россия	0.823	4,1
4	Финляндия	0.927	6.8	47	Украина	0.799	5,3
5	Исландия	0.926	7.8	64	Армения	0.740	3,2
6	Новая Зеландия	0.926	7.2	70	Кыргызстан	0.730	6,2
7	Австралия	0.924	5.1	71	Узбекистан	0.729	
8	Ирландия	0.922	5.7	80	Азербайджан	0.711	3,2
9	Дания	0.920	8.7	82	Молдова	0.711	9,1
10	Швеция	0.918	7.3	96	Таджикистан	0.682	4,0
11	Нидерланды	0.914	5.9	111	Туркменистан	0.653	

Источник: https://gtmarket.ru/ratings/education-index

Анализ значения индекса уровня образования для стран мира показывает, что Германия, Норвегия и Великобритания являются странами, входящими в тройку мировых лидеров в сфере образования. Страны с конкурентным преимуществом в этом направлении — это в основном развитые индустриальные страны и ряд новых индустриальных стран. Среди бывших стран СССР индекс уровня образования в 2020 году относительно выше у Грузии, Белоруссии и Российской Федерации. Среди стран мира по этому показателю Грузия занимает 26-е место со значением 0,862 ед., Республика Беларусь – 32-е место со значением 0,838, а

Россия – 39-е место со значением 0,823. Республика Таджикистан среди стран бывшего Советского Союза занимает 96 позицию со значением 0,682 по данному показателю.

В работе автором предложены некоторые пути повышения конкурентоспособности вуза при оказании услуг в сфере образования на мировом рынке. Отмечается, что в условиях усиления интеграционных процессов повышение качества образования и конкурентоспособности образовательных услуг является не только задачей государственного уровня, но и задачей самих вузов, которые вынуждены искать дополнительные преимущества при развитии образовательных услуг и усиления конкуренции. Для стран-участниц Болонского процесса, к которым присоединилсяи Республика Таджикистан, обязательным направлением является внедрение эффективных систем обеспечения качества образования. В таких условиях каждый университет должен конкурировать с международными университетами и только качество образования позволит стране занять свое место на региональном рынке стран СНГ в системе высшего образования.

По мнению автора, для решения вопроса управления качеством образования необходимо:

- совершенствовать систему управления качеством образования, обеспечивающая точную гарантию достижения необходимых целей при планировании, создании и использовании всех образовательных процессов и сервисов;

- разработать методику оценки качества, с помощью которой измеряются основные результаты функционирования образовательной системы и оценивается достижение целей;

- доказать аргументы международного коллективного участия при оценке необходимости международного сотрудничества в сфере образования и участия в международных научных и образовательных сетях и др.

Исследование, проведенное в диссертации, показало, что упрощение таможенных и иммиграционных процедур также может увеличить возможности экспорта образовательных услуг из Таджикистана.

С этой точки зрения остаются актуальными вопросы совершенствования механизма финансового стимулирования экспорта образовательных услуг в контексте изучения передового зарубежного опыта и рассмотрения возможностей адаптации к условиям Таджикистана.

В работе предложен механизм государственной поддержки экспорта услуг в сфере образования. Автором выделены административно-финансовые и экономические меры государственной поддержки экспорта услуг в сфере образования и обосновывается необходимость перехода на оптимальную модель финансирования процессов интернационализации услуг в сфере образования (см.: рис. 2).

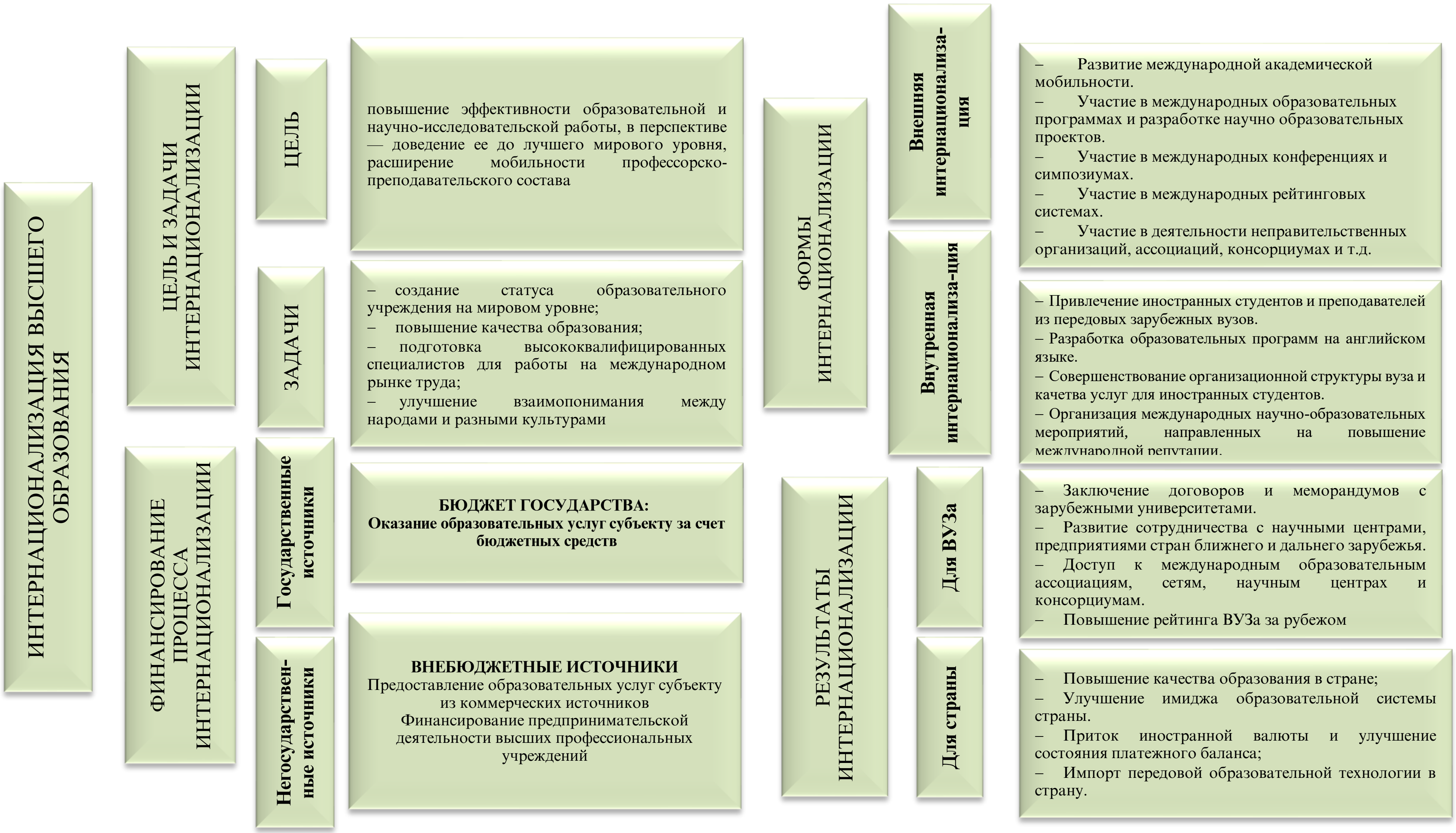

Рисунок 2 – Финансово-экономический механизм интернационализации образовательных услуг*

Источник: составлен автором

Такая модель, по мнению автора необходима для развития инновации в сфере образования, реализации новых образовательных программ, направленные на экспорт, формирование национальной системы рейтинговой оценки деятельности вузов, совершенствование технологической базы учебных заведений и создание современных научно-исследовательских лабораторий. Независимо от коммерциализации услуг вуза автор считает необходимым продолжение бюджетного финансирования сферы образования.

В диссертации государственная гарантия осуществления экспорта образовательных услуг рассматривается в качестве важного направления, как образовательной политики, так и внешнеторговой политики страны. Наряду с этим в диссертации предложены некоторые подходы реализации экспортной стратегии образовательных услуг на основе активизации экспортной стратегии вузов, разработка активной экспортной политики, а также механизма согласования интересов всех субъектов, привлекающих в этот процесс.

Разработка сбалансированной бюджетной политики со стороны государства для развития экспорта образовательных услуг, а также смешанная модель финансирования гарантирует успешное осуществление внешнеэкономической деятельности учебных заведений.

В диссертационном исследовании сделан вывод о том, что наряду с другими субъектами внешнеэкономической деятельности при осуществлении экспорта международных образовательных услуг вузы страны могут стать полноценным участником экспортно-импортных операций и в стране имеется реальный потенциал для превращения образовательной отрасли в экспортно-ориентированный сектор экономики.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведенное исследование позволило автору сделать выводы и предложения. Основные научные результаты диссертации:

Основные научные результаты диссертации

1. В диссертации интернационализация рынка образовательных услуг рассматривается как объективная тенденция интеграции национальной системы образования в мировое образовательное пространство, связующими силами которого являются либерализация национальных рынков товаров и услуг, цифровизация образовательных процессов, рост масштаба и направления академической миграции, болонизация и западофикация высшего образования. Оно, стимулируя мобильность студентов между странами, повышает их доступ к современным источникам знания и навыкам, диверсифицирует источники финансирования деятельности вузов и выступает важным инструментом продвижения национальных ценностей за рубеж, тем самым считается фактором повышения конкурентоспособности страны.

2. Решение многих глобальных проблем напрямую связано с внедрением результатов интернационализации образования в экономической и политической жизни страны. Переориентирование системы образования на инновационную деятельность и переход на дуальное образование популяризует не только университетское образование в Таджикистане, но и способствует

значительному повышениюуровня знаний выпускников, которые готовы работать в высокотехнологизированных производствах. Развитие системы трансграничного образования, посредством стимулирования академической мобильности, способствует приближению национальной системы высшего образования к глобальной.

3. В диссертации сгруппированы факторы, влияющие на процесс интернационализации системы образования, выбора зарубежных вузов со стороны обучающихся. Интернациональный статус языка обучения, сбалансированный рынок труда за рубежом, рейтинг образовательной системы страны в мировом и региональном масштабе, размер оплаты обучения, а также исторические родственные корни между странами и отношение к иностранным студентам рассматриваются как приоритетные факторы выбора стран обучения за рубежом.

4. В условиях рыночной экономики стабильное развитие рынка образовательных услуг связано с эффективным и сбалансированным регулированием со стороны государства. Регулируя систему образования, государство выполняет и другие важные задачи: социальное, научно-техническое и инновационное развитие. Сбалансирование спроса и предложения на специалистов является одной из основных задач государства, особенно в условиях появления новых профессий и исчезновения старых. Это достигается посредством совершенствования системы прогнозирования потребностей экономики страны в кадрах, создания условий, поощряющих и облегчающих развитие инновационной деятельности вуза.

5. В работе на основе изучения зарубежного опыта сделан вывод о том, что существенное развитие экспорта образовательных услуг, способствуя росту притока иностранной валюты в страну, положительно влияет на благосостояние профессорско-преподавательского состава вузов страны и повышения их интереса к исследованиям и разработкам. Автором выявлены следующие тенденции развития мирового рынка образовательных услуг: продолжение роста числа иностранных студентов, повышение прибыльности оказания услуг в сфере образования, перестройка национальных систем образования, рост национальных программ обмена студентов, появление частных поставщиков услуг на рынке и др.

6. На ранних этапах интернационализации рынка образовательных услуг наиболее подходящим является внедрение следующих аспектов опыта зарубежных стран в Таджикистане: разработка и реализация экспортоориентированной образовательной политики, разработка и внедрение новых образовательных программ в сфере дуального образования, приближение национальных и международных стандартов, совершенствование законодательной среды процесса интернационализации деятельности вузов, расширение перечня экспортоориентированных специальностей и усиление маркетинговой деятельности вузов страны.

7. Рынок образовательных услуг является неотъемлемой частью рынка услуг в Республике Таджикистан, которому свойственно динамичное развитие. Оно играет важную роль в воспроизводстве человеческого капитала для нужд

экономики страны. В последние годы либерализация рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан способствовала открытию филиалов зарубежных поставщиков образовательных услуг и стимулировала рост числа таджикских студентов обучающиеся зарубежом, что усилило конкуренцию на национальном рынке образовательных услуг.

8. Для увеличения количества иностранных студентов в вузах Республики Таджикистан считается важным увеличить финансово-экономические и административно-правовые льготы для физических лиц, посещающих Республику Таджикистан с целью обучения. Облегчение иммиграционной политики, предоставление безвизового режима пересечения границ в перспективе необходимо для увеличения числа иностранных студентов в стране и экспорта услуг в сфере образования. Дальнейший рост участия Таджикистана в интеграционных объединениях, использование потенциала членства страны в рамках международных организаций, сотрудничество страны со странами дальнего и ближнего зарубежья сможет способствовать интеграции Таджикистана на мировом образовательном пространстве и превратить образовательный сектор в важнейший сектор национальной экономики.

9. В диссертации раскрыты такие препятствия в области интернационализации рынка образовательных услуг, как: недостаточно доработанный механизм образовательной миграции студентов и преподавателей вузов, конкурентоспособность системы образования Республики Таджикистан на мировом рынке образовательных услуг и экспорта образовательных услуг; доминирование таджикского языка в образовательном процессе и отсутствие большого количества программ на иностранных языках; неполнота законодательной базы о правах иностранных граждан в Республике Таджикистан, ограничения на работу во время учебы.

Рекомендации по практическому использованию результатов

10. Для исправления отрицательного сальдо баланса международных услуг в сфере образования считается необходимым принять меры по расширению экспортного потенциала образовательных услуг, разработать национальную стратегию интернационализации рынка образовательных услуг со стороны уполномоченных министерств и ведомств, а также выработать механизмы предоставления образовательных услуг в дистанционной форме. Все это позволит расширить контингент иностранных студентов, обучающихся в Таджикистане.

11. Для формирования конкурентного преимущества вузов страны зарубежом предлагается повышение эффективности и целесообразности использования всех материальных и нематериальных ресурсов сферы образования, включая потенциал профессорско-преподавательского состава и технологические возможности вуза. Повышение инвестирования в сфере освоения новых рынков образовательных услуг, продвижение оказываемых услуг на внешних рынках, развитие экономики знаний, создаст благоприятные условия для представления отечественных вузов зарубежом.

12. Открытие филиалов отечественных вузов в странах Центральной Азии, реализация совместных образовательных программ со странами Азии и Европы, участие вузов в международных рейтинговых системах необходимо для

обеспечения успешной реализации экспортной стратегии образовательных учреждений зарубежом. Обеспечение конкурентоспособности вузов зарубежом должно трансформироваться в совместную цель государства, Министерства образования и науки Республики Таджикистан, вузов страны. Переход на Болонскую систему является обязательным условием для формирования положительного имиджа отечественных поставщиков образовательных услуг зарубежом.

13. На основе проведенного в диссертации анализа можно представить следующие основные направления развития международного рынка образовательных услуг в Республике Таджикистан: развитие международного сотрудничества в сфере экспорта образовательных услуг; расширение академической эмиграции преподавателей для преподавания учебных предметов; развитие образовательного франчайзинга в Республике Таджикистан; модернизация педагогических методов и разработка новых методов в образовании; активизация участия вузов в конкурсах и международных исследовательских проектах; развитие финансирования процесса интернационализации вузов; разработка стратегии интернационализации университетов и институтов Республики Таджикистан; усиление процесса присоединения Республики Таджикистан к Болонскому процессу.

14. В диссертации предложены научно-обоснованные рекомендации относительно совершенствования системы управления качеством услуг в сфере образования, оказываемых зарубежным потребителям, улучшение методологии оценочной политики иностранных студентов, развитие научно-образовательного сотрудничества с международными образовательными сетями, участие в международных соревнованиях и формирование положительного имиджа образовательной системы Таджикистана, посредством проведения интегрированных маркетинговых мероприятий.

15. Для повышения конкурентоспособности вуза в процессе интернационализации и глобализации высшего образования предлагается финансовый механизм государственной поддержки ее деятельности, посредством принятия прямых и косвенных систем инвестирования, направленных на обновление инфраструктуры системы образования; внедрение инновации и ноу-хау в деятельности поставщиков услуг образования; компенсация издержек вузам на совместное осуществление исследований и разработок с зарубежными партнерами, создание современных учебных лабораторий и т.д.

СПИСОК ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЁНОЙ СТЕПЕНИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

А) Статьи, опубликованные в рецензируемых изданиях ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А] Мухаков, М.А. Дастовардҳои кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва имкониятҳои рушди он дар

Тоҷикистон [Матн] / М.А. Мухаков // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2021. – № 2(74). – С. 279–294.

[2-А] Мухаков, М.А. Марҳилаҳои рушди таҳсилоти олии касбӣ дар Тоҷикистон ва дурнамои имконияти рушди он [Матн] / М.А. Мухаков // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № S2. – С. 145–151.

[3-А] Мухаков, М.А. Роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои таҳсилотӣ [Матн] / Д.Б. Қодирзода, М.А. Мухаков // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. - № 3 (79). – С. 177–191.

б) Статьи, опубликованные в других изданиях:

[4-М] Мухаков М.А. Показатели внедрения инновационной деятельности на предприятии [Текст] / У.М. Джумаев, М. Мухаков, П.Лоиков // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему “Нақш ва моҳияти сармояи инсонӣ дар рушди инноватсионии тоҷикистон”. – Душанбе: 27–28 ноября 2020 года. -Экономика Таджикистана. – 2019. – № 3. – С. 87–92.

[5-М] Мухаков М.А. Ташаккули рушди инноватсионӣ дар соҳаҳои низоми идоракунии ҳамлу нақли байналмилалӣ дар Тоҷикистон [Матн] / А.А. Шералиев, М.А. Мухаков, К.О. Бобоев // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Консепсияи инноватсионии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: асосҳои назариявӣ, муаммоҳо ва самтҳои амалисозии он”, Душанбе, 5–6 декабри соли 2019. - Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – № S4-1. - С. 119–122.

[6-М] Мукаммалсозии механизми иқтисодии байналмиллалигардонии хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Тамоюлҳои муосири байналмилалишавӣ ва масъалаҳои таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ / Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ. ДБССТ (27.05.23). – Душанбе: Соҳибкор, 2023 .- С. 83–88.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Мухаков Манучеҳр Амирхонович дар мавзуи «Мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.13 - Иқтисодиёти ҷаҳон

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, рейтинг, шохис, бозори хизматрасонӣ, хизматрасонии байналмилалӣ, муассисаҳои таҳсилоти олӣ, кластерҳо, содироти хизматрасонӣ.

Дар кори диссертатсионӣ қайд карда шудааст, ки барои мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ дар ҷумҳурӣ андешидани тадбирҳо оид ба тавсеаи иқтидори содиротии хизматрасониҳои таҳсилотӣ, таҳияи стратегияи миллии байналмилалигардонии бозори хизматрасониҳои таҳсилотӣ аз ҷониби вазоратҳои ваколатдор ва таҳияи механизмҳои пешниҳоди хизматрасониҳои таҳсилотӣ дар шакли фосилавӣ зарур дониста шуда, ҷиҳати афзун намудани бартариятҳои рақобатии муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат дар хориҷи кишвар, инчунин тадбирҳо оид ба баланд бардоштани самаранокӣ ва мақсаднокии истифодаи ҳамаи захираҳои моддӣ ва ғайримоддии соҳаи маориф, якҷоя бо иқтидори ҳайати профессорон ва омӯзгорони макотиби олӣ ва имконияти технологии онҳо талош намудан баҳри кушодани филиалҳои макотиби олии ватанӣ дар кишварҳои Осиёи бо тартиби мараказонидашуда, татбиқи барномаҳои таълимии муштарак бо кишварҳои Осиё ва минтақаи Аврупо, иштироки макотиби олӣ дар низомҳои рейтингии байналмилалӣ барои татбиқи бомуваффақияти стратегияи содиротии муассисаҳои таҳсилоти олӣ ҷиҳати вусъатдиҳии байналмилалишавии раванди таҳсилот зарур арзёбӣ мегардад. Инчунин, тадбирҳои зерин ба монанди: рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи содироти хизматрасониҳои таълимӣ; густариши таҳарруки академии омӯзгорон барои дарсдиҳӣ аз фанҳои таълимӣ; рушди франчайзинги таҳсилотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; муосиргардонии усулҳои таълим ва таҳияи усулҳои нав дар соҳаи таҳсилот; пурзӯр намудани иштироки макотиби олӣ дар озмунҳо ва лоиҳаҳои илмии байналмилалӣ; рушди маблағгузории раванди байналмилалишавии муассисаҳои таҳсилоти олӣ; таҳияи стратегияи байналмилаликунонии донишгоҳҳо ва донишкадаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; пурзӯрсозии чораҳои ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди Болония пешниҳод мегардад.

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи таҳқиқот, дараҷаи коркарди мавзуъ инъикос ёфта, мақсад, вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқот пешниҳод карда шудааст. Асосҳои методологӣ ва назариявии равишҳои консептуалӣ асоснок карда шуда, заминаи меъёрӣ ва иттилоотӣ, натиҷаҳои илмӣ ва муқаррароти асосии барои ҳимоя пешниҳодшаванда манзур гардида, аҳамияти назариявӣ ва амалии кори илмӣ муайян карда шуда, хулосаҳо ва натиҷаҳои тадқиқот ва сохтори кори илмӣ нишон дода шудаанд.

Фарзияи таҳқиқотии кори диссертсионӣ аз он иборат аст, ки ба мукаммалгардонии механизми иқтисодии байналмилалишавии бозори хизматрасониҳои таҳсилоти олӣ истифодаи механизми муосири беҳсозии сифати хизматрасониҳои таҳсилоти олии мамлакат мусоидат мекунад.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Мухакова Манучехра Амирхоновича на тему «Совершенствование экономического механизма интернационализации рынка услуг высшего образования в Республике Таджикистан» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.13 - Мировая экономика.

Ключевые слова: конкурентоспособность, рейтинг, индекс, рынок услуг, международные услуги, высшие учебные заведения, кластеры, экспорт услуг.

В диссертации отмечается, что для совершенствования экономического механизма интернационализации рынка услуг высшего образования в республике необходимо принять меры по расширению экспортного потенциала образовательных услуг, разработать национальную стратегию интернационализации рынка образовательных услуг уполномоченными министерствами, а также разработать механизмы оказания образовательных услуг в дистанционной форме, в целях развития конкурентных преимуществ вузов страны за рубежом, а также принять меры по повышению эффективности и результативности использования всех материальных и нематериальных ресурсов сферы образования, совместно с потенциалом профессорско-преподавательского состава вузов и их технологическими возможностями направлять усилия для открытия филиалов отечественных вузов в странах Азии в централизованном порядке, реализации совместных образовательных программ со странами Азии и Европейского региона, участие вузов в международных рейтинговых системах для успешной реализации экспортной стратегии высших учебных заведений по расширению интернационализации образовательного процесса. А также необходимо реализовать такие меры, как: развитие международного сотрудничества в сфере экспорта образовательных услуг; расширение академической мобильности преподавателей для преподавания учебных предметов; развитие образовательного франчайзинга в Республике Таджикистан; модернизация методов обучения и разработка новых методов в сфере образования; усиление участия вузов в международных научных конкурсах и проектах; рост финансирования процесса интернационализации высших учебных заведений; разработка стратегии интернационализации университетов и институтов Республики Таджикистан; усиление мер по присоединению Республики Таджикистан к Болонскому процессу.

Во введении отражена актуальность темы исследования, степень ее разработанности, а также определены цель, задачи, объект и предмет исследования. Обоснованы методологические и теоретические основы исследования темы, представлена нормативно-информационная база, научные результаты и основные положения, выносимые на защиту, определена теоретическая и практическая значимость темы диссертации, даны предложения по использованию результатов исследования на практике и выделена структура диссертационного исследования.

Исследовательская гипотеза диссертационной работы заключается в том, что совершенствованию экономического механизма интернационализации рынка услуг высшего образования способствует использование современного механизма улучшения качества услуг высшего образования страны.

ANNOTATION

on the abstract of the dissertation of Manuchehr Amirkhonovich Mukhakov on the topic "Improving the economic mechanism for the internationalization of the higher education services market in the Republic of Tajikistan" for obtaining the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.13 - world economy

Key words: competitiveness, rating, index, services market, international services, higher education institutions, clusters, export of services.

The dissertation notes that in order to improve the international economic mechanism of the higher education services market in the republic, it is necessary to take measures to expand the export potential of educational services, develop a national strategy for the internationalization of the educational services market by authorized ministries, and develop mechanisms for the provision of educational services in an intermediate form, in order to to develop the competitive advantages of the country's universities abroad, take measures to increase the efficiency and effectiveness of the use of all material and non-material resources in the field of education, together with the potential of the teaching staff of universities and their technological capabilities to open branches of domestic universities in Asian countries in a centralized manner, to implement joint educational programs with the countries of Asia and the European region, the participation of universities in international ranking systems to ensure the successful implementation of the export strategy of higher education institutions to expand the internationalization of the educational process is considered necessary. As well as the following measures, such as the development of international cooperation in the field of export of educational services; increasing the academic migration of teachers to teach academic subjects; development of educational franchising in the Republic of Tajikistan; modernization of teaching methods and development of new methods in the field of education; strengthening the participation of universities in international scientific competitions and projects; development of financing for the process of internationalization of higher education institutions; development of a strategy for the internationalization of universities and institutions of the Republic of Tajikistan; it is proposed to strengthen the process of accession of the Republic of Tajikistan to the Bologna process.

The introduction reflects the importance of the research topic, the degree of development of the topic, and also presents the goal, objectives, object and subject of the study. The methodological and theoretical foundations of conceptual approaches are substantiated, the regulatory and information base, scientific results and the main provisions proposed for protection are presented, the theoretical and practical significance of scientific work is determined, the conclusions and results of research and the structure of scientific works are presented.

The research hypothesis of the dissertation work is that the use of a modern mechanism for improving the country's higher education services contributes to the improvement of the economic mechanism for the internationalization of the higher education market.